

2935

«Առաջին» Գրադարան

№ 73

Վ. Վ. ՎՈՂՈՎՈՋՈՎ

ՍԱՀՄԱՆԱԳԻՐ

≡ԺՈՂՈՎ≡

Թարգմ. Գ. Ք.

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Տպարան «ԱՇԽԱՏԱԴՐ» Գործ. 39.

1918

9(48)

Վ. 77

[Handwritten signature]

9(27)
1-77

MAY 2011
24 JAN 2006

№ 72

«Յանայի» Գրադարան

№ 72

300

634-40

Վ. Վ. ՎՈԴՈՎՈԶՈՎ

ՍԱՀՄԱՆԱԴԻՐ

≡ԺՈՂՈՎ≡

12443

Թարգմ. Գ. Բ.

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Տպարան «ԱՇԽԱՏԱՌ» Գործ. 39.

1918

39/1

2955

25. 24.

သိသကုသုဒ္ဓိ နှင့် နှစ်သိသကုသုဒ္ဓိ

87 34

[illegible][illegible]

400000

49646-65

Ի՞նչ է սանժադրական օրենքը: Օրենսդիր, գործադիր և
զատական իշխանություն:

Ամեն մի պետութիւն, սովորական ժամանակ, երեք տեսակ գործ ունի, որի համապատասխան էլ զոյգութիւն ունի երեք տեսակ իշխանութիւն. — օրէնսդիր, գործադիր և դատական:

Օրէնսդիր իշխանութիւնը մշակում և հրա-
տարակում է օրէնքներ, որոնց հիման վրայ ապ-
րում և կառավարւում է պետութիւնը: Այստեղ
են մտնում քաղաքացիական օրէնքները, — սեպ-
հական, թեան, ժառանգութեան, ամուսնութեան,
դնազան աշխատանքների վարձելու և ստաց-
ւածքը կապալով վերցնելու մասին և դաժ իրա-
ւունքները և այլն: Այստեղ են մտնում նաև
վարչական օրէնքներն այն մասին, թէ ինչպէս
պէտք է կազմի ռաիկանութիւնը պետութեան
մէջ և ինչ պէտք է ունի: Այստեղ են մտնում
Ֆինանսական օրէնքներն այն մասին, թէ պետու-
թեան կարիքների համար ինչ տուրքեր են հա-
ւաքւելու: Սրանց թուումն են և քրէական օրէնքնե-
րը, որոնցով պատիժներ են որոշւում զա-
նազան ոճիրների համար և ուրիշ այլ բաներ:

Ժամանակակից պետութեան կեանքն այնքան բարդ է, որ հարկ է լինում միշտ նոր օրէնքներ հրատարակել. ևս առաւել, որ մի քանի օրէնքներ անպայման վերանորոգում են ամեն տարի, օրինակ. — յաջորդ տարւայ տուրքի օրէնքները, այլ և այն, թէ ինչպէս պէտք է ծախսեն պետութեան միջոցները (այսինքն, այսպէս ասած, բիւջէն, պետական ելքի և մուտքի հաշւի գրութիւնը՝ որ նոյնպէս օրէնք է)։

Բայց օրէնքներ հրատարակելը քիչ է։ Պէտք է հսկել, որ հրատարակած օրէնքները գործադրուեն, որ հաղորդակցութեան ապահովութիւն լինի, որպէսզի առհասարակ մարդկանց վրայ բռնութիւն չգործադրուի, հարկ է երկաթուղի անցկացնել, դպրոց շինել և հսկել, որ այնտեղ դասաւանդութիւն տեղի ունենայ։ Պէտք է հրակել, որ գործարաններում բանւորները չուժասպառեն ուժից վեր աշխատանքով և այլն և այլն։ Պրա համար գրամական միջոցներ են հարկաւոր, հետեւաբար և պէտք է տուրքեր գանձել, առհասարակ կառավարել երկիրը և, ի հարկէ, այս բոլորը պիտի կատարուի օրէնքի հիման վրայ։ Այդ պարտականութիւնն ընկնում է գործադիր իշխանութեան վրայ։

Վերջապէս, ամեն մի պետութեան մէջ յաճախ կատարում են ոճրագործութիւններ, սպանութիւններ, բռնաբարութիւններ, հրկիզումներ,

պետական ինչքի յափշտակում, — պատերազմի ժամանակ՝ դաւաճանութիւն և այլն։ Մինչև այսօր, դժբաղդաբար, մարդկութիւնը աւելի լաւ միջոց չի գտել ոճրագործութեան դէմ կռուելու համար — առանց պատժելու չի՝ կարողանում կառավարել և ոչ մի ժամանակակից պետութիւն։ Պրանից զատ, իւրաքանչիւր պետութեան մէջ մշտական վէճեր են տեղի ունենում այս կամ այն ստացւածքի վերաբերեալ իրաւունքի մասին՝ զանազան անհատների միջև, ժառանգութեան բաժանման և այլ հարցերի մասին, — առհասարակ, գոյութիւն ունեն այսպէս կոչւած քաղաքացիական վէճերը։ Յանցանքների քննութիւնը, պատիժներ սրոշելը, ինչպէս նաև քաղաքացիական վէճերին նայելը, ոտնահարւած իրաւունքի վերականգնումը այս ամենը պատական իշխանութեան գործն է։

Ժամանակակից ազատ և լուսաւոր երկրներում օրէնսդիր իշխանութիւնը գտնւում է պարլամենտի, այսինքն ժողովրդից ընտրւած առանձին ժողովի ձեռքին։ Մեծ մասամբ պարլամենտը երկու պալատից է բաղկացած. և, որպէսզի ամեն մի օրէնագիր՝ օրէնք դառնայ՝ պէտք է ամեն մի պալատում, առանձին-առանձին, ընդունուի ձայների մեծամասնութեամբ։ Պալատներից մէկը՝ պատգամաւորների պալատն ընտրւում է ժողովրդի կողմից, այն ինչ միւսում, որ վերին պալատ է կոչւում՝ նստում են կամ ազնա-

կանները, կամ թագաւորի կողմից նշանակւած մարդիկ։ համեմատաբար սակաւ ղէպքերում, վերին պալատներն էլ ընտրւում են ժողովրդի կողմից՝ որն է յատուկ հիմունքով։ Բայց պապականութիւնների խորհուրդն էլ բոլոր երկրներում ամբողջ ժողովրդի կողմից չի ընտրւում։ Ընտրուներ են երբեմն այնպիսի մարդիկ, որ կամ անշարժ կայք ունեն, կամ որոշ հարկ են վճարում, կամ, յամենայն դէպս, այն բնակարան փարձողները, որոնք տարեկան որոշ չափի վարձ են վճարում։

Մի քանի պետութիւնների մէջ, ինչպէս օրինակ բարբանեան մի քանի մօմը պետութիւններն են (Բուլղարիա, Սերբիա և Յունաստան) պարլամենտը բաղկացած է ընդամենը մի պալատից *)։ Առհասարակ օրէնսդիր իշխանութիւնը զանազան պետութիւններում տարբեր ձեւերով է կազմւած։

Նոյն չափ բազմազան է նաև գործադիր իշխանութեան կազմակերպութիւնը, որ առհասարակ, գտնւում է նախարարների և սրանց են-

*) Մեզ մօտ, Ռուսաստանում, 1906 թւականից և յեղափոխութիւնից առաջ 1917 թ. Պետական Դուման կազմւած էր մի պալատից, բայց նրանից բարձր կանգնած էր Պետական Թորհուրդը, որ վերին պալատի տեղըն էր բռնում։ Այսպիսով, եթէ համեմատենք երկու յեղափոխութիւնների միջև մեղմում գոյութիւն ունեցող կարգերն Արևմտեան Եւրոպայի հետ, կարելի է ասել, որ մեր պարլամենտն էլ բաղկացած էր երկու պալատից։ Ծան. հեղ.

թակայ պաշտօնեաների ձեռքին։ Նոյնպէս պաշտօնակերպ է և զատական իշխանութիւնը։

Աւելի ուժեղ է իշխանութիւնների իրենց փոխյարաբերութիւնների մէջ ունեցած իրաւունքների և պարտականութիւնների զանազանութիւնը։ Մի քանի պետութիւններում, ինչպէս օր. Գերմանական կայսրութեան կամ Պրուսական թագաւորութեան մէջ, — նախարարներ նշանակում կամ փոխում է կայսրը կամ թագաւորը, որի առաջ միայն նրանք պատասխանատու են։ Նրանք պէտք է պարլամենտի հրատարակած օրէնքներով կառավարեն, բայց պարլամենտն իրաւունք չունի նրանց վրայ հսկելու, ուստի և փաստօրէն, եթէ թագաւորը չի ընդգիմանում, նրանք յաճախ իրաւունք ունեն պարլամենտի օրէնքները խախտելու։ Ուրիշ պետութիւնների մէջ, օր. Անգլիայում, նախարարներին նոյնպէս թագաւորն է նշանակում, բայց պարլամենտն իրաւունք և հնարաւորութիւն ունի հսկելու նրանց գործնէութեան վրայ, նրանց հարցադիմումներ ուղղելու, և եթէ պարլամենտը գտնի, որ նրանք կառավարում են ոչ այնպէս, ինչպէս ինքը կարևոր է համարում, պահանջել, որ նախարարները հրաժարական տան։ Ուստի, թէև նախարարներին նշանակում է թագաւորը, բայց փաստօրէն նրանք ամբողջովին կախած են պարլամենտից և էսպէս նրա կողմից էլ նշանակւում են.

նախարարներին նշանակելու ժամանակ, «*Թագա-
ւորը պարտաւոր է համակերպել պար լամենաթի
կամքին: Այսպէս, պարլամենտին, օրէնսդիր իշ-
խանութիւնից զատ՝ նման երկրներում պատկա-
նում է նաև գործադիր իշխանութեան մեծ մասը:*

Բայց աւելի կարևոր է մի ուրիշ տարբե-
րութիւն — պետութիւնների կառավարութեան
ձևի տարբերութիւնը: Մի քանի երկրներում պար-
լամենտից, նախարարներից, դատարանից վեր է
կանգնած արքան, կայսրը, թագաւորը, առհա-
պարակ միապետը, որ իշխում է ծննդեան իրա-
ւունքով, «*Աստուծոյ կամքով*», ինչպէս առհասա-
րակ տեսում են միապետները: Այդ տեսակ պե-
տութիւնները (Աւստրիան, Գերմանական Կայս-
րութիւնը, Պրուսիան, Անգլիան և այլն, ինչպէս
և Ռուսաստանը մինչև վերջին յեղափոխութիւ-
նը) կոչւում են միապետութիւններ: Ընդհակա-
ռակն, ուրիշ պետութիւններում (Փրանսիա,
Շվեյցարիա, Պորտուգալիա, Հիւսիսային Ամերի-
կայի միացեալ նահանգները) միապետ չկայ, այլ
պետութեան գլուխ է ընտրւում, այսպէս կոչ-
ւող, նախագահը, որոշ, ոչ այնքան երկար ժամա-
նակամիջոցով. Միացեալ նահանգներում 4, իսկ
Փրանսիայում 7 տարով, և ընտրւում է կամ ժո-
ղովրդի կամ պարլամենտի կողմից, որն, իր հեր-
թին, ընտրւած է նոյնպէս ժողովրդից: Այդպիսի
պետութիւնները կոչւում են հանրապետութիւն:

Ինչպէս միապետի իշխանութեան ընդթն
ու ամբողջութիւնը, այնպէս էլ գահաժառանգու-
թեան ձևը զանազան միապետութիւնների մէջ
իրարից բաւական տարբեր է լինում: Հանրապե-
տութիւններում նոյնպէս միատեսակութիւն չը-
կայ, նախագահ ընտրելու ձևը, ժամանակամիջո-
ցը, նրա իրաւունքների և պարտականութիւննե-
րի ծաւալը իւրատեսակ է իւրաքանչիւր հանրա-
պետութեան մէջ:

Օրէնքներն, ինչպէս տեսանք, մշակում են
պարլամենտները: Հարց է առաջ գալիս սակայն,
—*ո՞վ է պարլամենտներին օրէնքներ հրատարա-
կելու իրաւունք տւել, ի՞նչ օրէնք է այդ, որի
հիման վրայ ընտրւած է պարլամենտը: Ո՞ր օ-
րէնքն է որոշել, թէ այս պետութիւնը պէտք է
միապետական լինի, իսկ այն ինչը հանրապետա-
կան: Ամեն մի առանձին պետութեան մէջ ո՞ր
օրէնքն է իշխանութիւնների այս կամ այն բա-
ժանումը: Ո՞վ է մշակել այդ օրէնքը:*

Այդպիսի օրէնքները կոչւում են՝ սահմանա-
դրութիւն, սահմանադրական կամ հիմնական օ-
րէնքներ: Հէնց սահմանադրութիւնն էլ, կամ հիմ-
նական օրէնքը — որոշում է իւրաքանչիւր պե-
տութեան կառավարութեան ձևը (միապետու-
թիւն կամ հանրապետութիւն), բարձրագոյն իշ-
խանութիւնների կազմակերպութիւնը, նրանց
փոխադարձ սահմանաւորումները, գործնէութեան

միջոցը: Սահմանադրութիւնների մէջ էլ՝ առհասարակ որոշուում են՝ մարդկային անհատի իրաւունքները, — բանաւոր և գրաւոր խօսքի ազատութիւն, հաւատի, միութիւններ կազմելու ազատութիւն, անձեռնմխելիութեան, այսինքն՝ արժանի գատարանի վճռի ձեռքակալութեանց ազատ լինելու իրաւունքը և այլն:

Հէնց առաջին հայեացքից ելեւում է, որ սահմանադրութիւնը նոյնպէս օրէնք է, բայց ոչ հասարակ, նման քրէական, քաղաքացիական և ոստիկանական օրէնքներին, ո՛չ, նա հիմնական օրէնք է, որ զօղւում է պետական կեանքի հիմունքները, և գրանով իշխում մնացած բոլոր օրէնքների վրայ:

Ներքեմ գանադան օրէնքների մէջ հակասութիւններ են լինում, — չէ որ օրէնքները մշակւում են զանազան տարբեր ժամանակներում, տարբեր կարիքների ազդեցութեան տակ, և շատ յաճախ, նոր օրէնք մշակելիս՝ օրէնագիր իշխանութիւնը չի՝ նկատում կամ չի՝ ուղղում նրկատել, որ նա միևայն ժամանակ փոխում է որևէ հին օրէնք: Այսպիսի դէպքում սովորական օրէնքների համար ընդհանուր կանոն է ընդունւած, — աւելի նորը գերադասուում է իրենից առաջ եղած օրէնքին: Ենթադրւում է, որ եթէ օրէնքների մէջ հակասութիւն կայ, նախկին օրէնքը վերացւած է աւելի նորով:

Բայց դա սահմանադրութեանը չի՝ վերաբերում: Եստի զգալի որ զգալի տարածանշա

Այսպիսի մի օրինակ վերցնենք: Շատ սահմանադրութիւններում մի կէտ կայ, որով բոլոր մարդիկ, առանց կրօնի և ազգի խտրութեան օրէնքի առաջ հաւասար են: Եւ ահա այնպիսի մի երկրում, որևէ սահմանադրութեան մէջ նման կէտ կայ, որևէ պատճառով ուժեղանում է թըշնամութիւնը հրէաների նկատմամբ, որ շահաւէր մարդիկ աւելի ևս բորբոքում են:

Ահա պարլամենտը, որտեղ մեծամասնութիւն են կազմում հրէատեսցները, մի այս տեսակ օրէնք է՝ հրատարակում՝ հրէաներն ընդհանուր դպրոցներ չեն ընդունւում, այլ նրանց համար ստեղծւում են յատուկ հրէական դպրոցներ, կամ հրէան չի՝ կարող սպայ լինել:

Ակներե է, որ նման օրէնքը հակասում է սահմանադրութեանը. սրբ պէտք է գերադասել՝ սովորական օրէնքը՝ թէ սահմանադրութիւնը:

Ի նկատի առնելով այն, որ սահմանադրութիւնը գերիշխում է մնացած բոլոր օրէնքների վրայ — այսպիսի մասնաւոր օրէնքը չափի ընդունելի համարելի, թէկուզ նա մշակւած լինի սահմանադրութիւնից շատ տարիներ յետոյ: Եւ ահա մի հրէայ խնդիր է տալիս, որ իր որդուն դպրոց ընդունեն: Պարոցը՝ յենւելով օրէնքի վրայ՝ նրան մերժում է: Այն ժամանակ հրէան զանգատ

է ներկայացնում դատարան, մատնացոյց անելով սահմանադրութիւնը, որը օրէնքի առաջ բոլորին հաւատար է ճանաչում: Եթէ այդ երկրում գատարանը կախում չունի ոչ կառավարութիւնից, ոչ էլ պարլամենտից, եթէ նա լաւ է կադմէաժ և գործում է խիստ հիմունաժ սահմանադրութեան և օրէնքների վրայ, ինչպէս նա և պարտաւոր է գործել, այն ժամանակ նա կը վճռի:— Երէանների մօտքն ընդհանուր դպրոցներն արդելող օրէնքը հակառակ է սահմանադրութեան, դպրոցի տեսուչը վարել է ապօրինի, ուստի և նրան պէտք է պատժել յանդիմանելով կամ ծառայութիւնից արձակելով, որովհետեւ նա իր իշխանութեան սահմաններէց դուրս է եկել. կամ գոնէ ստիպել, որ նա վճարի հրէայի վնասները, որպիսին սա կրել է և իր երեսայի ուշ դպրոց մանկուց, կամ դատարանում գործը վարելու ժամանակ: Այսպիսով դատարանն ուղղակի օրէնքը չի՝ փոխի, այդ իրաւունքը նա չունի, բայց օրէնքն անիւրազործելի կդարձնի: Այդպէս է լինում այն երկրներում, ուր սահմանադրութիւնը հաստատուն և ամուր արմատներ է քցել: Ուրիշ երկրներում յաճախ սահմանադրութիւնը խախտում է, բայց այնտեղ էլ այն մարդիկ, որ դժգոհ են որեւէ խախտումից, միշտ էլ հնարաւորութիւն ունեն յանուն սահմանադրութեան բողոքելու և, եթէ

այդպիսի բողոքներն առաջ են տարւում եռանդով, քիչ է պատահում, որ առանց հետեանքի մնան:

Այսպէս ուրեմն, սահմանադրութիւնը մի առանձին կարևոր օրէնք է, նա պէտք է մշակւի ոչ թէ սովորական օրէնադիր իշխանութիւնից, այլ մի բոլորովին ուրիշ իշխանութիւնից: Այդ իշխանութիւնը կոչւում է սահմանադիր:

Հետեաբար սահմանադիր իշխանութիւնն այն է, որ որոշում է կառավարութեան ձևը (միապետութիւն թէ հանրապետութիւն) և պետական բարձրագոյն իշխանութիւնների կազմակերպութիւնը (պարլլամենտ, նախարարութիւն և այլն), ուրիշ խօսքով. նա վերամշակում, կամ ձևափոխում է իրերի սահմանադրութիւնը:

Սահմանադիր իշխանութիւնը՝ պէտք է գոյութիւն ունենայ ամեն մի պետութեան մէջ, որովհետեւ ամեն տեղ երևան են գալիս նոր պահանջներ և նախկին սահմանադրական օրէնքները հնանում ու անպէտքանում են: Այսպէս, օրինակ, ռուսներն երեք հարիւր տարի ապրել են Ռոմանովների արքայական տան բռնակալ իշխանութեան տակ: Բայց ահա բանից դուրս է գալիս, որ Ռոմանովներն այլևս յարմար չեն, որ Ռուսաստանն իր կառավարութեան ձևը պէտք է փոխի և իր համար սահմանադրութիւն մշակի:

Գրա համար էլ հենց հարկաւոր է սահմանադիր իշխանութիւնը:

Հետեւեալը, սահմանադիր իշխանութիւնը, կարծես թէ, օրէնսդիր իշխանութեան մի կարևոր ճիւղն է: Օրէնսդիր իշխանութիւնը մշտապէս է գործում, սահմանադիր իշխանութիւնը սակաւ է երևան գալիս — մեծ ժամանակամիջոցների ընթացքում: Նա երբեմն չի գործում տանկեակ տարիներ:

Անցիկայում չկայ գրաւոր սահմանադրութիւն, ուստի եւ չկայ յատուկ օրենսդիր իշխանութիւն:

Արդեօք ում ձեռքին պէտք է դառնի սահմանադիր իշխանութիւնը:

Այս հարցին տարբեր պետութիւնների մէջ տրւում են բոլորովին տարբեր պատասխաններ: Նախ և առաջ ժամանակակից քաղաքակիրթ պետութիւնների շարքում կայ մէկը, որ ոչ մի առանձին սահմանադիր իշխանութիւն չի ընդունում՝ չբաժանելով այն օրէնսդրականից — դա Անգլիան է: Եւ իսկապէս սահմանադիր իշխանութիւն չի՝ ընդունում, սրովհետեւ ոչ մի խրտութիւն չի՝ դնում սահմանադրական և սովորական օրէնքների մէջ: Անգլիայում իսկի սահմանադրութիւն էլ չկայ, յաճախ առում են Ան-

գլիայի մասին օտարները, և դրա մէջ որոշ ճշմարտութիւն կայ: Հարցի սմբողջ էութիւնը նրանումն է, թէ ինչը պէտք է սահմանադրութիւն անւանել: Այս խօսքը գործ է ածւում երեք բոլորովին տարբեր իմաստներով և միշտ պէտք է նրանց զանազանութիւնը հստականալ:

1. Մինչև հիմա ես խօսում էի սահմանադրութեան մասին, որպէս մի օրէնքի, որը պետութեան մէջ որոշում է կառավարութեան ձևը և իշխանութեան կազմակերպւելիւնը, — մի շատ կարևոր օրէնք, որ իշխում է միւսների վրայ: Դա գրաւոր սահմանադրութիւնն է:

2. Բայց դրաւոր սահմանադրութեանը պէտք է համապատասխանի իրական կեանքում գոյութիւն ունեցող մի բան, այսինքն կեանքի կամ իրական սահմանադրութիւնը: Հետեւեալը, իրական սահմանադրութիւնն է պետութեան կազմակերպութիւնը, նրա մէջ զանազան ուժերի փոխաբարեւութիւնը: Իրական սահմանադրութիւնը, ճիշտ, խօսքի գիտական իմաստով՝ գոյութիւն ունի ամեն մի պետութեան մէջ և ոչ մի պետութիւն առանց նրան չի կարող գոյութիւն ունենալ: Նոյն իսկ նախկին Ռուսաստանը, ոչ թէ 1905 և 1917 թւականների միջև գոյութիւն ունեցող Ռուսաստանը, այլ նոյն իսկ հին, ինքնակալ, բռնապետական Ռուսական կայսրու-

թիւներ, որպիսին ներկայացնում էր նա մինչև 1905 թ., ունէր իր սահմանադրութիւնը, որովհետև նրա մէջ կային՝ կայսր, ազնականութիւն, որ ունէր իր իրաւունքները, կար բիւրոկրատիա՝ իր իրաւունքներով, կային՝ Պետական Խորհուրդ, նախարարներ, նահանգապետներ, գատարաններ, գաղտնի ոստիկանութիւն, ոստիկանական դեպարտամենտ և այլն *):

3. Բայց իրական սահմանադրութիւն է ոչ ամեն պետութեան կազմակերպութիւնը, այլ այդպէս է անւանւած մի քանի առանձին պետութիւնների կազմակերպութիւնը, որոնք կոչւում են սահմանադրական՝ զանազանելու համար անսահման կրամ ինքնակալ իշխանութիւն ունեցող պետութիւնները: Սահմանադրական պետութիւններում (խօսքի այս վերջին իմաստով) ճանչւում են մարդկային անհատի անբռնարելի իրաւունքները, իշխանութիւնները (օրէնսդիր, գործադիր և դատական) աւել կամ պակաս ճշտութեամբ բաժանւած են իրարից և ամբողջ պետական մեքենան կարգաւորւած է այնպէս, որ նա շարժւում է զանազան անխնե-

*) Սահմանադրութեան հասկացողութեան մասին խօսքի այս իմաստով—շատ հիւանալի բացատրութիւն է տւել Ֆերդինանդ Լասսալը «Սահմանադրութեան էութիւնը» կոչւող իր նշանատը ճառում արտասանած 1862 թ. տպւած է հայերէն, «Յառաջ»-ի հրատարակութիւն:

րի հաւասար ուժով, և այդ անխնեալ իշխանութիւնը գերիշխում միւսի վրա չպարձապէս, վերջապէս այդ ամբողջ մեքենան գործում է օրէնքների հիման վրայ և ներշնչւած է խիստ օրինականութեամբ:

Այս ամենը Անգլիայում կայ, և գուցէ աւելի բարձր աստիճանով, քան թէ ուրիշ տեղ: Սրանից դատ այդ ամենը Անգլիայում աւելի հին է, քան որևէ այլ վայրում: Անգլիայում սահմանադրութիւնը (այս խօսքի վերջին իմաստով) եօթը դար կեանք ունի: Անգլիայում թագաւոր կայ, բայց այդ թագաւորի իշխանութիւնը շատ չնչին է: Նա ոչ միայն ինքնագլուխ կերպով օրէնքներ չի հրատարակում, այլ նոյնիսկ իրաւունք չունի պարլամենտի 2 պալատներից անցած օրէնքի հաստատելը մերժել: Նա նշանակում և հեռացնում է նախարարներ, որոնք սակայն պատասխանատու են միայն պարլամենտի առաջ, և թագաւորը պարտական է նախարար նշանակել միայն նրանց, որոնց մատնացոյց է անում պարլամենտը: Այսպիսով թագաւորի իշխանութիւնը շատ և շատ սահմանափակ է և աւելի շատ Անգլիայի պետական շէնքի համար մի պաճուճանք, մի գարդ է, քան թէ իրական իշխանութիւն: Պարլամենտն օրէնքներ է հրատարակում, բայց հրատարակելով՝ ինքն ևս օրէնքի հիման վրայ է գործում, և

1003
(1944)
49646-65

մինչև որ նորը չհրատարակէի նա աչ իրաւունք, ոչ էլ հնարաւորութիւն ունի խախտելու հինը:

Այս հանգամանքը առանձնապէս ցայտուն կերպով բնորոշում է հետեւեալ միջնագէտով: Անգլիական համայնքների պալատը (Անգլիական պարլամենտի ստորին պալատը) մի շատ հին օրէնքի հիման վրայ իրաւունք ունի իրեն հասցրած վիրաւորանքի համար յանցաւորներին հանգիմանել և նոյնիսկ կարճ ժամանակով նրանց ձերբակալել, բայց այդ ձերբակալումը ոչ մի պարագայում չի կարող պալատի նստաշրջանի ժամանակից աւելի տևել: Նստաշրջանը վերջանալուն պէս, պալատի հրամանով ձերբակալած անձնաւորութիւնը պէտք է ազատ թողնուի: Պալատի նմանօրինակ կարգադրութիւնները գործադրելու համար գոյութիւն ունեն յատուկ պաշտօնեաներ: Մի անգամ, 1896 թւին համայնքների պալատը հրամայեց քննել Անգլիական բանտերի գործերը և այդ առթիւ եղած հաշւետւութիւնը յանձնարարեց տպագրել իր տպարանական պաշտօնեայ Հանսարդին: Ստորդել անունով մի բանդապետ հաշւետւութեան մէջ հաղորդած մի քանի փաստերն իր համար վիրաւորական համարեց և վճռեց գանգատ տալ: Եւ որովհետև համայնքների պալատի վրայ, որպէս օրէնսդրական բարձր հիմնադրութիւն, գանգատ տալու տեղ չկայ, ուստի նա դատի կանչեց տպարա-

նոկան պաշտօնեային՝ մեղադրելով նրան զրուարտութեան մէջ: Հանսարդը գտնելով, որ համայնքների պալատն իրաւունք ունէր բանտերի գործերը քննութեան ենթարկել, և որ, հետեւապէս, ոչ պալատը, ոչ էլ ինքը որևէ իրաւախախտում չեն արել, հրաժարեց դատարան ներկայանալ: Երգեալ դատաւորները նրա բայաւայութեան ժամանակ նրան յանցաւոր ճանաչեցին և դատապարտեցին 600 ոսկի տուգանքի յօգուտ Ստորդելի, իսկ դատաստանական պաշտօնեաները գանձեցին Հանսարդից այդ գումարը:

Դատավճիռը կայացել էր այն ժամանակ, երբ պարլամենտը նիստեր չուէր: Բայց հէնց որ պարլամենտական նստաշրջանը բացեց, համայնքների պալատը քննութեան ենթարկեց Հանսարդի և Ստորդելի գործը և որոշեց, որ դատարանն իրաւունք չունէր Ստորդելի գանգատն ընդունել, որ այս պատճառով էլ նրա որոշումը ապօրի ի է, ուրեմն և այն պաշտօնեան, որ Հանսարդից տուգանք էր պանձել, յանցաւոր է որպէս պալատի իրաւունքների դէմ ոսնձգութիւն անող: Ուստի և պալատը հրամայեց իր պաշտօնեաներին ձերբակալել ինչպէս Ստորդելին, այնպէս էլ Հանսարդից տուգանք գանձող դատաստանական պաշտօնեային, այլ և այն փաստաբանին, որ դատարանում պաշտպանել էր Ստորդելի գործը:

Այսպիսով ընդհարում առաջացաւ երկրի երկու հիմնարկութիւններէ միջև որոնք ունէին իրաւունքներէ և պարտականութիւններէ իրարից անշատ շրջաններ: Գործը վերջացաւ նրանով, որ պալատն ընդունեց թէ ինքնք էլ այնքան իրաւացի չէ եղել, և Ստոքդելի ու դատաստանական պաշտօնեայի մասին արած իր միահեծան կարգադրութիւնը շտապեց վերացնել մի ընդհանուր օրէնքով, որի համաձայն պարլամենտի այս կամ այն պալատի տպել տւած բոլոր հաշւետւութիւնները, գրքերը և յայտարարութիւնները չեն կարող հալածանքի ենթարկուել: Լորդերի պալատը նոյնպէս ընդունեց այս օրէնքը, և թագաւորը պարտաւորուեց հաստատել:

Հենց որ այդ կարգադրութիւնը օրէնք դարձաւ, դատարանն ընդունեց և գործը դադարեցրեց: Դրա հետ մէկտեղ, առանց սպասելու նստաշրջանի վախճանին, պալատը բանտից ազատեց Ստոքդելին, նրա փաստաբանին և դատաստանական պաշտօնեային:

Այս գործում մեզ համար առանձնապէս կարևոր են հետևեալ կէտերը:

Առաջին. Անգլիայում ոչ ոք իրաւունք չունի արդարանալ նրանով, թէ ինքն իշխանութեան վճիռն է կատարել: Ամեն ոք իր համար է պատասխանատու, և իւրաքանչիւր ոք, նոյն-

ինկ ստորագրեալը, պարտաւոր է մտածել իր տրածի մասին: Եթէ իշխանութիւնն ապօրինի հրաման է տալիս, ոչ ոք իրաւունք չունի գործադրել, այլապէս ինքը կպատժուի:

Երկրորդ. իւրաքանչիւր իշխանութիւն գործում է միայն օրէնքի սահմաններում: Եւ ինքը, օրէնսդիր իշխանութիւնն էլ բացառութիւն չի կազմում:

Երրորդ. բոլոր իշխանութիւններն իրար սահմանափակում են և իրար ստուգում, ինչպէս անիւները՝ ժամացոյցի մեխանիզմում: Երբեք լինում են թիւրիմացութիւններ, ընդհարումներ, միջնադէպեր: Դրանց ելքը նոր օրէնք հրատարակելն է: Բայց օրէնքը պէտք է օրինական կարգով հրատարակուի: Մի պալատի որոշումը զեռ օրէնք չէ: Նոյնիսկ երկու պալատի որոշումը, առանց թագաւորի ստորագրութեան, օրէնք չի համարւում, թէպէտ և թագաւորի ստորագրութիւնը մի ձեական բան է, որից նա հրաժարւելու իրաւունք չունի: Բայց հէնց որ մի որեւէ վճիռ ընդունւում է պարլամենտի երկու պալատների կողմից և վաւերանում թագաւորի ստորագրութեամբ, արդէն օրէնք է դառնում և պարտադիր է դատարանի ու մասնաւոր բողաքացիների համար: Հանսարդի և Ստոքդելի դրծից 2 տարի յետոյ պալատը մի այսպիսի բռնածն ընդունեց.

«Օրէնքը բարձր է ստորին նշանակեց և թագաւորից: Թէեւ այդ երկուսն էլ պատասխանատուութիւնից ազատ են, բայց եթէ նրանք օրէնքը ռանսարեն, պատասխանատուութեան է ենթարկուում այն մասնաւոր կամ պաշտօնական անձը, որը նրանց ապօրինի պահանջը գործագրել է»:

Պէտք է նկատել, որ համայնքների պարտի իրեն վերադրանք հասցնելու համար ձեռքակալութիւններ կատարելու այդ մի քիչ տարօրինակ արտօնութիւնը թաղւած է խոր հնութեան մէջ: Մի ժամանակ դատարանը կախում ունէր թագաւորից, և պալատն աշխատելով նման արտօնութիւն իր համար ձեռք քցել՝ փաստօրէն պաշտպանում էր իր և միևնոյն ժամանակ ժողովրդի իրաւունքները թագաւորի կողմից լինելիք հնարաւոր ոտնձգումներից: Ներկայումս Անգլիայում, ինչպէս ցոյց է տալիս թէկուզ վերոյիշեալ դէպքը, դատարաններն այլևս թագաւորի կամայականութեան գործիք չեն, այլ սահմանադրական ազատութեան յենարանն են հանդիսանում, և այդ տարօրինակ արտօնութիւնը կորցրել է իր նշանակութիւնը: Ստեղծելի և Հանսարդի գործից յետոյ պալատի անմիջական կարգադրութեամբ ձերբակալման ոչ մի դէպք տեղի չի ունեցել: Չեղանօրէն պալատի ձերբակալութիւններ կատարելու իրաւուն-

քը չի վերացւած, բայց Անգլիայում ոչ ոք չի կասկածում, որ նա այլևս ոչ մի արժէք չունի:

Այսպէս, ուրեմն, Անգլիայում կան այն բոլոր նշանները, որոնց հիման վրայ պետութիւնները համարւում են սահմանադրական այս բանի ամենանեղ իմաստով. օրինականութեան գերիշխանութիւն, մարդկային անհատի լայն իրաւունքներ, իրար սահմանափակող իշխանութիւնների բաժանում: Եւ այնուամենայնիւ, որքան էլ այդ տարօրինակ թւայ, Անգլիայում գրաւոր սահմանադրութիւն չկայ: Անգլիայում չկայ մի օրէնք, որ համարւէր աւելի կարեւոր և աւելի պարտադիր, քան միւսները:

Ստիւարտների հարստութեան վերջին թագաւոր Յակովբ Ա, որ իշխում էր 17-րդ դարու վերջերին, չկամեցաւ հաշտ աւել այն ժամանակ արդէն հզօր պարլամենտի կամքը: Նրա վարմունքն առաջ բերեց համատարած զայրոյթ և Անգլիական պարլամենտի քաղաքական կուսակցութիւնների ղեկավարները 1688 թւին Անգլիա հրաւիրեցին Յակովբի աղջկայ ամուսնուն՝ Նիդերլանդացիների պետ Վիլհելմ III Օրանցուն. Վիլհելմ III Օրանցին Անգլիա մտաւ. Յակովբ Ա փորձեց զօրքօր օգնութեան կանչել. բայց տեղի ունեցաւ նոյնը, ինչ որ մօտիկ անցեալում պատահեց Ռուսաստանում. ոչ մի սպայ, ոչ մի զինուոր չօգնեց նրան: Այն ժամանակ

Յակոբն շտապով փախաւ արտասահման: Վիլհելմ III Օրանցին Լոնդոն մտաւ և անմիջապէս պարլամենտ գումարեց:

Պարլամենտն իսկոյն և եթ ընդունեց մի օրէնք, որ յայտնի է Իրաւունքների Բիլլ անուամբ: Այնտեղ ասւած է:

«Որովհետեւ վերջին Յակովբ II թագաւորը զանազան չարամիտ խորհրդատուների, զատաւորների և իր մօտ ծառայող պաշտօնեաների աջակցութեամբ փորձեց յապալել և արմատախիլ անել բողոքական հաւատը, օրէնքներն ու այս թագաւորութեան ազատութիւնները...»

«Այդպիսի գործողութիւններն անպայման և ուղղակի հակառակ են հանրածանօթ օրէնքներին և այս թագաւորութեան ազատութեանը:

«Եւ որովհետեւ ի նկատի ունենալով Յակովբ II-ի հրաժարականը և զրա հետեանքով զահի թափուր մնալը՝ նորին մեծութիւն Օրանի իշխանը (որին Ամենագոր Ստուած հաճելի համարեց արժանաւիտ զէնք զարձնել ազատելու համար այս թագաւորութիւնը բռնակալութիւնից և կամայական իշխանութիւնից) լորդերի և համայնքների մի քանի նշանաւոր անձնաւորութիւնների խորհրդով հրամայեց գրել հրահանգներ... պարլամենտական ընտրութիւնների համար... և որովհետեւ այդ հրահանգների հիման

վրայ համապատասխան կերպով ընտրութիւններ կատարուեցին,

Սրանով լորդերը և համայնքները յայտարարում են հետեւեալը...*)

1. Որ թագաւորի հրամանով, առանց պարլամենտի համաձայութեան օրէնքներ և օրէնքների կատարումը զադարեցնող իշխանութիւնն ապօրինի է...

3. Արտակարգ զատարաններ հաստատելն ապօրինի է և կործարանար:

4. Որ թագաւորի օգաին և նրան տրամադրելու համար առանց պարլամենտի համաձայնութեան տուրքեր գանձելը... ապօրինի է:

5. Որ այլեայլ միջնորդութիւններով թագաւորին զլիմելը հպատակների իրաւունքն է, և այդ տեսակ միջնորդութիւններն արգելելը կամ հալածանքի ենթարկելն ապօրինի է:

6. Որ թագաւորութեան սահմաններում առանց պարլամենտի թոյլատուութեան զօրք հաւաքելն ու նրանց պահելը հակառակ է օրէնքին:

8. Որ պարլամենտի անդամների ընտրութիւնները պէտք է լինեն ազատ:

*) Այսինքն լորդերի պալատը (Անգլիական պարլամենտի վերին պալատ) և համայնքների պալատը (ներքին պալատ)

9. Որ պարլամենտում խօսքի ազանութիւնը չպէտք է ճնշուի:

Լորդերն էլ, համայնքներն էլ խնդրում, պահանջում և պնդում են այս բոլոր կէտերը և նրանցից իւրաքանչիւրն առանձին-առանձին, որպէս իրենց անկապտելի իրաւունքներն ու ազատութիւնները...

Յիշեալ լորդերն ու համայնքները որոշում են, որ Վիլհելմն ու Մարիամն, — Օրանցի իշխանն ու իշխանուհին — ճանաչում և հռչակում են որպէս Անգլիայի թագաւոր և թագուհի...

Թէ լորդերը, և թէ համայնքները խնդրում են յիշեալ իշխանին և իշխանուհուն համաձայն վերեւում ասածների՝ ընդունել զահր:

Վիլհելմ III տոռագրեց իրաւունքները բիլլը, որն այսպիսով դարձաւ օրէնք:

Պէտք է նկատել, որ դրա մէջ կայ մի անկասկած և գիտակցութեամբ կատարուած անճշտութիւն: Յակովբ թագաւորը երբէք զահից չէր հրաժարուել, այլ միայն փախել էր Անգլիայից: Բայց լորդերն ու համայնքներն ընդունեցին կամ ձեացրին, թէ ընդունում են այդ փաստը, որպէս լուրեայն զահից հրաժարում:

Վիլհելմ III-ը, զաւակ չունէր, ուստի և երկիւղ կար, թէ զահր կմնայ փախած Յակովբ II-ի օրդուն: Այս փտանդից ազատուելու համար 1701

Թւականին պարլամենտը զահաժառանգութեան մասին մի օրէնք անցկացրեց, որով Յակովբ II-ի սերունդը զրկում էր իրաւունքներից և զահր կարող էր, անցնել իգական շառաւիղով, փախած Յակովբի շատ հետաւոր ազգականներին:

Այս երկու օրէնքը իրաւունքների բիլլը և զահաժառանգութեան օրէնքը, և առանձնապէս վերջինը, պատկանում են այն ամենակարեւոր օրէնքների թւին, որ երբեք չեն Մանիպիւլացիոն հրատարակուել են:

Եւ իսկապէս:

Անգլիայի գահն է հրաւիրուել նոր մարդ և զբա հետ միտսին նոր հարստութիւն:

Այն ժամանակայ պարլամենտական որոշումների ծանրաբարբառ և կռաւիտ, բայց կըրուակ ու անողոր լեզուով վճռած է, որ այդ մարդը պէտք է երկիրը կառավարի օրէնքների և կարգի հիմունքներով, որոնք պարլամենտի հաւանութիւնն են գտել, որ թէ և նա ամենազօր Ատուծոյ գործիքն է, բայց այնուամենայնիւ պարտաւոր է համաձայն պարլամենտի ցուցմունքների գործել: Առանց պարլամենտի թոյլտուութեան նա իրաւունք չունի — ոչ գաւառան հիմնել, ոչ գօրք պահել և ոչ էլ հարկ հաւաքել: Բոլորովին պարզ է, որ այդ օրէնքներից առաջինն ամուր կերպով սահմանադրական կազմն է հաստատում, իսկ երկրորդը՝ զահաժառանգու-

Թեան կարգը: Յետագայ երկու հարիւրամեակում մշակեցին մի քանի այլ օրէնքներ, որոնք պակաս կարեւոր պետական նշանակութիւն չունէին, քան այդ երկուսը. այդ օրէնքներով որոշուած են երկու պալատների իրաւունքներն ու փոխյարաբերութիւնները, համայնքների պալատի ընտրութիւնների կարգը և ուրիշ նոյնչափ կարեւոր բաներ:

Այս բոլորն ի նկատի ունենալով՝ ինչ իմաստ ունի տարածւած գարձաւածքը, թէ Անգլիայում ամենեկին սահմանադրութիւն չկայ:

Ահա թէ ինչ իմաստ:

Անգլիայում գրեւծ սահմանադրութիւն չկայ, այսինքն չկայ մի օրէնք, որ համարւէր ամենից աւելի կարեւոր և պարտադիր, չկայ մի օրէնք, որ ուրիշ օրէնքներին հակասելիս գերադաս համարւէր և նրան առաջնութիւն տային: Վերջերս Անգլիայում մի օրէնք անցաւ, որի համաձայն ճանապարհներին աւտոմոբիլներն ունենալու են լապտերներ առջևից և յետևից:—Այս և սրա նման բոլոր երկրորդական և երրորդական օրէնքներն անգլիացիների համար նոյնքան պարտադիր նշանակութիւն ունեն, որքան Վիլհելմ Օրանցուն Անգլիա հրաւիրելը, գահաժառանգութեան, լորդերի պալատների իրաւունքների և այլ նման օրէնքներ:

Պարլամենտը միևնոյն կարգով կարող է

փոխել, կամ բոլորովին վերացնել 1689 թւի իրաւունքների բիլլը, գահաժառանգութեան օրէնքը, ինչպէս և կառապանների սակագնի կամ աւտոմոբիլների լապտերների մասին եղած օրէնքները: Եթէ երկու պալատները ձայների պարզ մեծամասնութեամբ ընդունեն մի օրէնք, որ թագաւորական իշխանութիւնը վերացնում է Անգլիայում և հասարակապետութիւն է հրատարակւում, թագաւորը չի կարող հրաժարւել ստորագրելուց և օրէնքն ոյժ կստանայ: Հաւանական է, որ այդ բանն աւելի ուշ կատարւի, քան աշխարհի ուրիշ որևէ վայրում: Փրանսիացիք շատ անգամ են տապալել իրենց թագաւորներին և կայսրներին և վերջապէս, հասարակապետութիւն են հաստատել: Մենք՝ ռուսաստանցիներս երեք հարիւր տարւայ կեսնք ունեցող բռնապետութեան հետ տապալեցինք մեր Նիկոլայ II-ին: Շատ հաւանական է, որ շուտով մեր օրինակին հետևեն գերմանացիք, աւստրիացիք, բուլգարները և գուցէ ուրիշ ազգեր: Բայց Անգլիայում թագաւորական իշխանութիւնը շատ թոյլ է, անգլիական պետական շէնքի մի զարդ, ինչպէս տան ճակատին մի նկար, և մեծ յարգանք է վայելում ամբողջ երկրում: Վիլհելմ III-ից (1888 թ.) և առաւել ևս Վիկտորիա թագուհուց (1837—1901) սկսած՝ թագաւորը պետութեան բարձրատիճան պաշտօնեան է հա-

մարտում, որն աւելի շուտ պատուաւոր, քան թէ իրական և ազգեցիկ տեղ է զբաղում: Այս հանգամանքն աչքի առաջ ունենալով՝ վստահութեամբ կարելի է ասել, որ միապետութեան անկումն Անգլիայում շատ հեռաւոր ապագայի հարց է:

Բայց եթէ Անգլիական գահը բարձրանայ նիկիոյայ 11-ի ձգտումներով մէկը, այդ դէպքում անկասկած անգլիացիք կ'ենտեւն մեր օրինակին, բայց այդ նրանք կանեն առանց արիւնհեղութեան, աւելի պարզ և ճիշտ եղանակով. — պարլամենտի երկու պալատները կ'որոշեն նրա զահակեցութիւնը, և, եթէ նա դիմադրութեան փորձ անի, ոչ մի զէնք և ոչ զինւոր չի գըտնուի, որ նրան աջակցի:

Այն պաշտօնեան, ոստիկանը, սպան, որ յանդգնի այդ բանն անել, կ'համարուի պետական դաւաճան, դատի կ'յանձնուի և կ'աւտօժուի: Սակայն այդ տեսակ մարդ չի գտնուի:

Այսպիսով, Անգլիան, չունենալով յատուկ սահմանադրութիւն, որպէս մի բացառապէս կտրուոր օրէնք՝ չի ճանաչում սահմանադիր իշխանութիւն: Սահմանադիր իշխանութիւնը ամբողջապէս միա ում է օրէնսդրական իշխանութեան հետ: Այդ տեսակէտից Անգլիան աշխարհի համարեա միակ պետութիւնն է:

III

Սահմանադիր իշխանութիւն կազմակերպելու գաղափարն ձեւեր:

Մնացած պետութիւնների սահմանադիր իշխանութիւնն աւելի կամ պակաս չափով առանձնացած է օրէնսդրական իշխանութիւնից, բայց տարբեր պետութիւնների մէջ բոլորովին տարբեր ձեւերով:

Կարելի է ցոյց տալ սահմանադիր իշխանութիւն կազմակերպելու երեք տարբեր միջոց:

1. Սահմանադիր իշխանութիւնը պատկանում է միեւնոյն պարլամենտին, որին պատկանում է օրէնսդիր իշխանութիւնը, բայց այդ իրաւունքից զարլամենտը պէտք է օգտուի բոլորովին այլ կերպով:

2. Սահմանադիր իշխանութիւնը բաժանուում է զարլամենտի և անմիջապէս ժողովրդի միջև:

3. Սահմանադիր իշխանութիւնը յանձնուում է առանձին սահմանադիր ժողովի, որ յատկապէս, կամ գլխաւորապէս, սահմանադրութեան վերաբնութեան համար է ընտրւած: Սահմանադիր ժողովները տարբեր երկրներում իրենց յատուկ անուններն ունեն. — Ամերիկայում կոչւում են՝ Կոնգրես, Բոլգարիայում ժողովրդական Մեծ

ժողով, Սերբիայում Մեծ Սկուպչինա: Ներկայումս միայն Շւէյցարիայի կանտոններն են բաւականանում «սահմանադիր ժողով» պարզ անունով, բացի այդ անցեալ դարու պատմութեան մէջ (օր. Ֆրանսիայում 1789 թ. և 1848 թ.) եղել են մի քանի ժողովներ, որ «սահմանադիր» էր բացի ուրիշ անուն չեն կրել: Բայց հարցն, ի հարկէ, անւան մէջ չէ: Պարլամենտներն էլ տարբեր երկրներում տարբեր անուններ են կրում: Ֆրանսիայում պարլամենտը կոչւում է ազգային ժողով, Գերմանիայում՝ ռէյխստագ, Հիւսիսային Ամեր. Միաց. Նահանգներում՝ կոնգրէս, Նորւեգիայում՝ ստորտինգ, Շւէյցարիայում՝ ռիկսդագ, Ռուսաստանում՝ դումա և այլն: Այնուամենայնիւ դրանք բոլորն էլ պարլամենտ են:

IV

Ի՞նչպէս են պարլամենտները վերաբնուում սահմանադրութիւնը:

Ֆրանսիայի ներկայ սահմանադրութիւնը 1875 թւին մշակել է մի յատուկ սահմանադիր ժողով, որը կոչւում էր ազգային ժողով, ինչպէս հիմայ կոչւում է պարլամենտը: Բայց նա, իրօք, սահմանադիր ժողով էր: Նրա մշակած սահմանադրութեան մէջ կայ մի առանձին յօդւած, որտեղ նախատեսւում է, թէ այնու-

հետև ինչպէս պէտք է վերաքննել և փոփոխութեան ենթարկել սահմանադրութիւնը:

Օրէնսդիր իշխանութիւնը ֆրանսիայում պատկանում է պարլամենտին, որ բաղկացած է երկու պալատից. դրանցից վերինը՝ սենատն ընտրւում են զեմսկի ժողովները, քաղաքային ինքնավարութիւնները և ժողովրդական յատուկ ընտրողները: Ստորին պալատը, կամ պատգամաւորների պալատը ընտրւում է ընդհանուր, ուղղակի, հաւասար և գաղտնի ձայնատուութեամբ: Ամեն մի օրէնք պէտք է ընդունւի երկու պալատումն էլ, որից յետոյ հանրապետութեան նախագահն ստորագրում և հրատարակում է, առանց իրաւունք ունենալու. չվաւերացնելու այն: Իսկ սահմանադրութիւնը վերաքննւում է այլ կերպ: Երկու պալատներում պարլամենտը պէտք է որոշի, թէ հարկաւոր է վերաքննել սահմանադրութիւնը: Հենց որ այդ որոշեց՝ պարլամենտի երկու պալատները հաւաքւում են միասին, լրիւ կազմով, ինչպէս մի պալատ և փոփոխութեան ենթարկւում սահմանադրութիւնը: Պարլամենտի այդպիսի միացեալ ժողովը կոչւում է ազգային ժողով: 1875 թւից այդ ձևով սահմանադրութեան մէջ մի քանի ուղղումներ են մտել սենատորներ, պատգամաւորներ ընտրելու մասին և այլն:

Այսպիսով սահմանադրութիւնը վերաքննելու նախաձեռնութիւնը պատկանում է պարլամեն-

տին՝ երկու պալատների առանձին նիստերում, իսկ վերաքննութիւնը՝ ազգային ժողովին, այսինքն պալատների միացեալ նիստին:

Վերաքննութեան ենթարկած սահմանադրութեան համար ոչ մի հաստատում, վաւերացում չի՝ պահանջում. հենց որ ընդունւի ազգային ժողովում ձայների մեծամասնութեամբ՝ նախագահը պարտաւոր է հրապարակել նոր սահմանադրութիւնը:

Ինչպէս տեսնում ենք, սահմանադիր և օրէնսդիր իշխանութիւնների տարբերութիւնն արտայայտում է որոշ հանգիստաւորութեամբ, սահմանադրութիւն վերամշակելիս՝ մի փոքր աւելի դժւարութիւններով, քան այդ լինում է սովորական օրէնքների համար: Կայ և մի փոքրիկ տարբերութիւն, սենատն ունի 300 անդամ, ստորին պալատը՝ 597: Երբ նրանք առանձին-առանձին են նիստ ունենում. սենատն ու պատգամաւորների պալատն իրարմատաւոր են: Միացեալ նիստում, պարզ է, որ պատգամաւորները գերակշռում են:

Աղշային ժողովի, այսինքն պալատներում երկու պալատի միացեալ ժողովի վրայ, սահմանադրութեան վերաքննութիւնից զատ՝ Ֆրանսիայում մի պարտականութիւն էլ է դրւում, — նա է ընտրում հանրապետութեան նախագահին, եթէ նախկինի լիազօրութեան եօթնամեայ ժամանա-

կամիջոցն անցել է, (կամ եթէ մեռել է ժամանակամիջոցից առաջ): Բայց սահմանադրութեան վերաքննութիւնն ու նախագահի ընտրութիւնը չեն կարող կատարւել միեւնոյն ժողովում, ամեն մէկի համար պահանջւում է առանձին գումարում:

Մի քանի պետութիւններում սահմանադրութեան վերաքննութիւնը պարլամենտը կատարում է սովորական օրէնսդրական եղանակով, միայն մի քանի առանձնայատկութիւններով:

Գերմանիայում ռայխստագը (պարլամենտը) սահմանադրութիւնը վերաքննելու նախաձեռնութեան իրաւունքն ունի և սովորական եղանակով, ձայների պարզ մեծամասնութեամբ հարցը կարող է վճռել: Բայց, որպէսզի դա օրէնքի ոյժ ստանայ, հարկաւոր է դեռ ևս գերմանական կայսրութեան կազմի մէջ մտնող զանազան մանր պետութիւնների կառավարութիւնների խորհրդի հաստատութիւնը: Այդ խորհրդում Պրուսիան ունի՝ 17 ձայն, Բաւարիան՝ 6, միւս պետութիւնները 4, 3, 2 և վերջապէս, 17 ամենամանր պետութիւնները 1-ական ձայն, ընդամենը 61 ձայն: Սովորական օրէնքը կեանքում գործադրւում է միայն այն ժամանակ, եթէ նրան հաւանութիւն է տալիս գաշակիցների խորհրդի մեծամասնութիւնը: Իսկ որպէսզի սահմանադրութեան մէջ արւած որեւէ ուղղում

ոյժ ստանայ, հարկաւոր է դաշնակիցներէ խորհրդի առնւազն $\frac{3}{4}$ -ի համաձայնութիւնը: Այսպէս, ռէյխստագը, այսինքն պատգամաւորներէ պալատը՝ սահմանադրական հարցերի վերաբերեալ օրէնքներ է հրատարակում ճիշտ այնպէս, ինչպէս միւս սովորական հարցերի վերաբերեալ, բայց նրա ընդունած սահմանադրութեան փոփոխութեան վերաբերեալ որեւէ որոշում ոյժ կարող է ստանալ՝ գերմանական կայսրութեան մէջ մասնող բոլոր պետութիւնների համարեա թէ միաձայն համաձայնութեամբ:

Պրուսական թագաւորը, կամ փոքրիկ պետութիւնների 16 ամենաչնչին միապետները բաւական են, որպէսզի կանգ առնի սահմանադրութեան որեւէ փոփոխութիւնը, թէկուզ այդ բանն ստիպողաբար պահանջի ժողովուրդը:

Այս վերաբերմունքը գէպի սահմանադրութեան փոփոխութիւնը գերմանական կայսրութեան ծագումի մէջ է թագնւած: Կայսրութիւնը առաջ է եկել 1867 և 1871 թ. այն ժամանակ ինքնուրոյն՝ երկու և կէս տասնեակ այլ և այլ գերմանական պետութիւններից, որոնք որոշ համաձայնութեան հիման վրա՝ միացան և կազմեցին մի դաշնակից պետութիւն: Նոր ստեղծւած պետութեան սահմանադրութիւնը մշակելու համար զումարեց սահմանադիր ժողով (սահմանադիր ռէյխստագ), բայց առանձին պետու-

թիւնների կառավարութիւնները նրա պարագմունքների վրայ դրեցին իրենց որոշ ազդեցութիւնը: Իրենց մշակած սահմանադրութեան վրա նրանք նայում էին իբրեւ մի տեսակ հաւատի վրա հիմնւած զամ բաժնետիրական ընկերութեան կանոնադրութեան վրա: Մտնելով դաշնակցութեան մէջ՝ նրանք հրաժարւում էին յօգուտ կայսրի իրենց իրաւունքների մի մասից, բայց չէին ցանկանում նրանց յետագայ կրճատումը, ուստի և սահմանադրութեան ամեն փոփոխութեան համար նրանք ստեղծեցին ճնշիչ պայմաններ, բայց ճնշիչ միայն մի կողմով, — սահմանադրական վերաքննութեան խոչընդոտ հանդիսանալու հնարաւորութիւնը նրանք իրենց ձեռքում պահեցին, իսկ ժողովրդին, յանձին իր ներկայացուցիչների, այս տեսակէտից ազատութիւն տւին:

Գերմանական ամենազխաւոր պետութիւնների մէջ, օրինակ Պրուսիայում, սահմանադրութիւնը վերաքննելու համար պահանջւում է, որ միեւնոյն ուղղումը երկու անգամ ընդունւի երեք շաբթից ոչ պակաս ժամանակամիջոցում, — և միայն այդքան: Սա միակ տարբերութիւնն է նոր օրէնք և նոր սահմանադրութիւն մշակելու մէջ: Հետեւաբար սահմանադիր իշխանութիւնն օրէնսդրականից տարբերւում է միմիայն երկրորդական մանրամասնութեամբ:

Աւտարիայում սահմանադրութեան վերաբնութիւնը կատարուում է օրէնսդրական սովորական եղանակով, միայն երկու տարբերութեամբ. սահմանադրութիւնը քննութեան ենթարկելիս պահանջուում է, որ իւրաքանչիւր պալատում ներկայ լինի առնւազն անդամների կէսը, իսկ միւսը պէտք է բնդուելի ձայների՝ $\frac{2}{3}$ մեծամասնութեամբ *)

Բէլգիայում սահմանադիր իշխանութիւնը նոյնպէս գտնւում է պարլամենտի ձեռքին և նոյնպէս յատուկ սկզբունքներով։ Պարլամենտը առաջ երկու պալատների ձայների պարզ մեծամասնութեամբ պէտք է որոշի սահմանադրութիւնը վերաքննելու անհրաժեշտութիւնը, բայց ինքը վերաքննել չի կարող։ Սահմանադրութիւնը վերաքննելու մասին արած յայտարարութիւնից յետոյ պարլամենտի երկու պալատներն էլ արձակւում են, կատարւում է նոր ընտրութիւն, և սահմանադրութիւնը վերաքննւում է նոր պարլամենտում իւրաքանչիւր պալատի անդամների $\frac{2}{3}$ -ի ներկայութեամբ, ձայների $\frac{2}{3}$ մեծամասնութեամբ (սովորական օրէնքների համար բա-

*) Սովորական օրէնսդրական նիստերի օրինականութեան համար պահանջւում է պալատի պատգամաւորների միայն 100-ի ներկայութիւնը (516 ընդհանուր թւից), իսկ վերին՝ ազնւականների պալատում աւելի ևս քիչ։ Սովորական որոշումներն ընդունւում են ձայների պարզ մեծամասնութեամբ։

ւական է անդամների $\frac{1}{2}$ -ի ներկայութիւնը և ձայների պարզ մեծամասնութիւնը)։

Միլենոյնը, աշխիւքն պարլամենտի նախնական որոշումը, նրա լուծումը, նոր ընտրութիւնները, քննութեան ենթարկած սահմանադրութեան վերաքննութիւնը ձայների բարձր մեծամասնութեամբ ընդունւած է Դանիայում, Հոլանդիայում, Նորէգիայում և այլուր։

Այսպիսով այս բոլոր և ուրիշ շատ երկիրներում սահմանադիր իշխանութիւնը գտնւում է միլենոյն պարլամենտի ձեռքում, որին պատկանում է և օրէնսդիր իշխանութիւնը, բայց նա զործւում է մի փոքր այլ պայմաններում, որոշ դժւարութիւններով, որոնք վկայում են, թէ սահմանադրութիւնը մի առանձին կարևոր օրէնք է համարւում, որը փոփոխութեան ենթարկելու համար անհրաժեշտ են աւելի զօրեղ գրգալաւածաւներ, աւելի խոր մտածածութիւն, քան պահանջւում է սովորական օրէնք հրատարակելու համար։ Այդ դժւարութիւնները վեր են ածւում երկու անգամ հաւաքւած պարլամենտի կրկնակի վերաքննութեանը կամ այսպէս կոչւած յատուկ մեծամասնութեանը, և յիշւած պետութիւններից միայն Պրուսիան է, որ բաւականանում է նոյն պարլամենտում, կարճ ժամանակամիջոցում երկու անգամ վերաքննութեան ենթարկելով, մի հանգամանք, որը

համարեա երաշխիք չի տալիս աւելի մտածած
և լուրջ աշխատանքի, որովհետև միևնոյն պար-
լամենտն այդպիսի կարճ ժամանակամիջոցում
չի կարող փոխել իր վերաբերմունքը դէպի
գործը:

Հետևաբար այդ դէպքում սահմանադիր իշ-
խանութիւնը գտնուում է պարլամենտի ձեռքում,
և երբ վերաքննութեան համար պարլամենտի
արձակում և նոր ընտրութիւն է պահանջում,
տեսն թէ սահմանադիր իշխանութեան մի մասը
անմիջապէս յանձնուում է ընտրողներին, որովհե-
տև նրանք նոր պարլամենտի ընտրութեան ժա-
մանակ սահմանադրութեան մասին հերթի գրւած
հարցին հնարաւորութիւն ունին առանձին ուշա-
գրութիւն դարձնելու: Այս գլխում յիշած բոլոր
միապետական տէրութիւնների մէջ պարլամեն-
տի ամեն մի որոշում պէտք է վաւերացւի թա-
գաւորի կողմից, և այդ որոշումը նա կարող է
և մերժել*): Սահմանադրութեան վերաքննութիւ-
նը բացառութիւն չի կազմում: Այստեղից հե-
տևում է, որ սահմանադրութիւնը փոփոխելու
համար անհրաժեշտ են երկու ազդակնե-
րի համաձայնութիւնը, — թէ պարլամենտի,

*) Ինչպէս տեսանք, մրոշ բացառութիւն է կազ-
մում Գերմանական կայսրութիւնը: Այնտեղ վաւերաց-
նում է ոչ թէ կայսրը, ալ դաշնակցութեան խորհուր-
դը, որի անգամ են կայսրութեան մէջ մտնող բոլոր
պետութիւնների, կայսրութիւնների լիազօրները:

որ ժողովրդական կամքի գործն է հանդիսա-
նում, թէ թագաւորի, որի իշխանութիւնը, հա-
մաձայն արքայական հրովարտական արտա-
յայտութեան «Աստուծոյ ողորմութեամբ» է տրը-
ւում, և, հետևապէս, բոլորովին ինքնուրոյն,
ժողովրդից անկախ ծագումն ունի:

V

Սահմանադիր իշխանութեան բաժանումը պարլամենտի
և համաժողովրդական անմիջական ձայնաւորեան
միջև:

Սահմանադիր իշխանութիւնը կազմակեր-
պելու մի այլ ձևն է նրա բաժանումը պարլամեն-
տի և համաժողովրդական անմիջական ձայնա-
ւորութեան միջև:

Եթէ 50 հազար շէյքարացի իրաւասու քա-
ղաքացիներ, (այսինքն դատարանով իրենց իրա-
ւունքներից չզրկւած, չափահասութեան հասած
տղամարդիկ) խնդիր (պետիցիա) ներկայացնեն
և պահանջեն սահմանադրութեան վերաքննու-
թիւնը, այն ժամանակ կառավարութիւնն ամե-
նից առաջ պարտաւոր է հարցնել ամբողջ շէյ-
քարական ժողովրդից, թէ արդեօք նա համա-
ձայն է տւած խնդրին:

Այս կարգի պետիցիա տրւում է շատ պարզ
կերպով: Երկրումն սկսւում է ազիտացիա յօ-

դուռ սահմանադրութեան վերաքննութեան: Ժողովրդական համալսարաններում և մամուլի մէջ յոյց է տրուած ճին սահմանադրութեան պահպանութիւնները և առաջարկուած որոշ պահանջներ պապայ սահմանադրութեան վերաբերեալ: Մի քանի անհատներ, կամ որեւէ կուսակցութիւն՝ կազմում են համապատասխան պետիցիա, տպում բազմաթիւ օրինակներով և ուղարկում քաղաքներ ու գիւղեր: Այնպէս պետիցիան ջուլյադրում է հանրամատչելի մի տեղ և ցանկացողը ստորագրում է: Երբ այսպիսով հաւաքւի 50000 ստորագրութիւն՝ զանազան տեղերից թերթիկներն ի մի են խմբում և ներկայացնում կառավարութեան:

Որոշ ժամանակամիջոցից յետոյ՝ նշանակւում է համաժողովրդական ձայնատուութիւն կամ ղեկավարութիւն: Բոլոր շէյքաբաշի քաղաքացիք հրաւիրւում են քէ տալու սահմանադրութեան ընդհանուր փոփոխութեան ցանկալիութեան մասին: Քէարկութիւնը տեղի է ունենում տոմսերը (բիւլէտենները) արկղների մէջ ձգելով միայն մի խօսք գրելով—այո կամ ոչ: Քէարկութեան եղանակը նոյնն է, ինչ որ պարլամենտի անդամների ընտրութեան ժամանակ, բայց իմաստը տարբեր է: Այս դէպքում մարդ չի ընտրւում, այլ որոշ հարց է քէարկւում: Եթէ, օրինակ, քէտտուիից գուրս գայ 600,000

տոմս 350,000 «այո» և 250000 «ոչ» տոմսերով, շէյքաբաշեան պարլամենտը պարտուոր է ձեռնարկել հարցի վերաքննութեան:

Երբ պարլամենտը վերջացի իր աշխատանքը, նրա պատրաստած օրինագիծը նորից համաժողովրդական քէարկութեան է դրւում: Այս անգամ արդէն ղեկավարութեան վերջնական բնուորութիւն ունի:

Հետեւեալնոր սահմանադրութիւնն անցնում է ձեռնեալ աստիճանները. նախաձեռնութիւնը պատկանում է ժողովրդին (այսինքն առնւագին 50 հազար քաղաքացիների):

Նախնական ղեկերենդում այն մասին, թէ հարկ կայ վերալինել սահմանադրութիւնը:

Պարլամենտի լուծում: Երբ սահմանադրութեան քննութիւն նոր պարլամենտում:

Վերջնական ղեկերենդում:*)

*) Ես պարզեցի սահմանադրութիւնը վերաքննելու ձևերից միայն մէկը, որն ընդունւած է Շւեյարիայում: Բայց կարող է լինել նաև ուրիշ ձև, որով նախաձեռնութիւնը պատկանում է պարլամենտին: Այդ դէպքում նախնական ղեկերենդում հարկաւոր չէ, և պարլամենտն իր մշակած օրինագիծն անմիջապէս դրւում է համաժողովրդական քէարկութեան: Սա աւելի պարզ և վարժ միջոց է և կազմւած է միայն երկու աստիճանից:

Սահմանադրութեան վերաքննութիւն պարլամենտում իր սեփական նախաձեռնութեամբ:

Վաւերացում համաժողովրդական ձայնատուութեամբ (ղեկերենդումով):

Այսպիսով, Շւեյցարիայում համաժողովրդական քւէտրկութիւնը սահմանադրութիւնը վերաքննելու խնդրում նոյն դերն է խաղում, ինչ որ միապետական երկրներում— թագաւորը. ռեֆերենդումի միջոցով վաւերացւում է նոր սահմանադրութիւնը: Տարբերութիւնը, այն էլ շատ կարեւոր, կայանում է նրանում, որ այս դէպքում վաւերացնողը ժողովուրդն է, այն ինչ միապետական երկրներում—միապետը (բացառութեամբ Անգլիայի, որտեղ սահմանադրական օրէնքը, կամ առհասարակ որեւէ օրէնք թագաւորն իրաւունք չունի չվաւերացնել:)

Այսպէս ուրեմն, եթէ միապետական երկրներէից մեծ մասում սահմանադիր (ինչպէս և օրէնսդիր) իշխանութիւնը բաժանւում է ժողովրդից ընտրած պարլամենտի և ժողովրդին ներհակ թագաւորի միջև, Շւեյցարիայում բաժանւած է ժողովրդից ընտրւած պարլամենտների և անմիջապէս ժողովրդի միջև: Պարլամենտի անդամներն այսպիսով մի տեսակ ժողովրդական գործակատարներ են հանդիսանում. նրան յանձնարարւում է օրինադիւծ մշակելը, իսկ վաւերացնում է արդէն ինքը, տէրը: Ճիշտ է, պատգամաւորները մեակում են սահմանադրութեան նախագիծը—ամբողջ ծաւալով ու բոլոր մանրամասնութիւններով, իսկ ժողովուրդը կարող է կամ ամբողջապէս ընդունել կամ ամբողջապէս

մերժել և չի՛ կարող ուղղումներ մտցնել մէջը:

Սահմանադրութեան վերաքննութեան համար ռեֆերենդում է պահանջւում նաև Աւստրալիայում և Հիւսիսային Ամերիկայի առանձին նահանգներում:

Դրանից բարձր ռեֆերենդումը գործադրւում է երբեմն այնպիսի պետութիւններում, որոնց սահմանադրութեան մէջ այդ մասին ոչինչ չէ ասւած:

Այսպէս, օրինակ, Նորւեգիան մօտ 100 տարի (1814—1905) կապւած էր Շւեդիայի հետ միեւնոյն թագաւորի ընդհանուր իշխանութեամբ. շւեդական թագաւորը Նորւեգիայի թագաւորն էր, այդ երկու պետութիւնների արտաքին գործոց նախարարութիւնն էլ ընդհանուր էր, այնպէս որ միւս պետութիւնների հետ կապւած բոլոր գործերը վարում էին միասին: Եթէ Շւեդիան պատերազմ յայտարարէր, Նորւեգիան էլ պարտաւոր էր նոյնն անել:

Նորւեգիան չափազանց դժգոհ էր Շւեդիայի հետ ունեցած էր պարտադիր կապով: XX դարու սկզբներից դժգոհութիւնն սկսեց սուր կերպարանք ստանալ. 1905 թ. մայիս ամսին նորւեգական ստորաինգը (պարլամենտը) մի օրէնք ընդունեց, որով երկու երկրների արտաքին գործոց նախարարութիւններն առանձին են դառնում: Թագաւորը մերժեց վաւերացնել: Այն ժա-

մանակ, 1904 թ. յունիս 7 ստորախնդր միա-
ձայն՝ որոշեց բաժանել Շւէդիայից և նշանա-
կեց ժամանակաւոր կառավարութիւն: Զօրքը
երգւեց ժամանակաւոր կառավարութեան. եկե-
ղեցիներում չէին յիշատակում թագաւորի անու-
նը. գաւառանն սկսեց վճիռներ կայացնել ո՛չ
թէ թագաւորի, այլ ժամանակաւոր կառավարու-
թեան անունից:

Այդ կերպ վարւելով՝ ստորախնդր խախտեց
սահմանադրութիւնը և պարզապէս յեղափոխա-
կան դործ կատարեց: Սակայն չկամենալով գոր-
ծը պատերազմի հասցնել՝ որոշեց խնդրել թա-
գաւորին, որ նա իր կրտսեր օրդիներէից մէկին
թոյլ տայ Նորւեգիայի գահը նստել, որպէս այդ
երկրի միանգամայն ինքնուրոյն իշխան: Բայց
թագաւորը զայրացած էր և կտրուկ կերպով
մերժեց այդ խնդր: Սկզբում նա պարզապէս
պատերազմական պատրաստութիւններ էր տես-
նում, նորւեգական կառավարութիւնն էլ պատ-
րաստուած էր ինքնապաշտպանութեան:

Կատարւած յեղաշրջումն ամրապնդելու հա-
մար ստորախնդր որոշեց Շւեդիայի հետ ունե-
ցած դաշինքը խախտելու հարցը համաժողովրդ-
դական քւէարկութեան դնել: Ռեֆերենդումը
բարձր արամ գրութիւն առաջ բերեց ժողովրդի
մէջ. յօգուտ Շւէդիայի հետ դաշինքը խախտելու
և առանձին պետութիւն կազմելու ձայն տւեց

321000 մարդ, զէմ—ընդամենը՝ 161 մ. նորւե-
գական ժողովրդի այդտեսակ համերաշխութիւնը
Շւեդիայում ուժեղ տպաւորութիւն գործեց և
վէճի խաղաղ լուծման հարցը վճռեց զբաղան
խմաստով:

Դրանից անմիջապէս յետոյ Նորւեգիայում
հարց ծագեց կառավարութեան ձեւի մասին: Մինչ
այդ Նորւեգիան թագաւորութիւն էր և Շւեդիա-
յի հետ մի ընդհանուր թագաւոր ունէր: Արդեօք
նա նորից թագաւորութիւն պէտք է նսար մի
նոր թագաւորով, թէ պէտք է անցնէր հանրա-
պետութեան: Հանրապետութեան կողմնակից է-
ին սոցիալ-դեմոկրատները և արմատականները:
Զաւաւոր կուսակցութիւնները միապետութիւն
էին պահանջում: Յաղթիցին վերջինները: Պար-
լամենտի վճռով Նորւեգիան հրատարակեց սահ-
մանադրական միապետութիւն և թագաւոր չրա-
ւիրեց Դա իացի իշխան Կարլը. հարցը, սակայն,
վերջնական չհամարւեց և զրեց համաժողովրդ-
դական քւէարկութեան: Ժողովուրդը ռեֆերեն-
դումով հաստատեց պարլամենտի վճիռը:

Ներկայ զէպքում ռեֆերենդումի միջոցով
երկու անգամ վտւերացւել են նորւեգական ստոր-
ախնդի երկու ամենակարիւր սահմանադրական
որոշումները, թէև սահմանադրութեան մէջ վե-
րաքննութեան այս եղանակի մասին ոչինչ չի
յիշուած:

VI

Սահմանադիր ժողովը ներկայումս գործող սահմանադրութիւնների մեջ

Սահմանադրութիւնը վերաքննելու երրորդ և վերջին եղանակն է սահմանադիր ժողով գումարելը:

Ներկայ միապետական երկրներից Բուլգարիայում, Սերբիայում և Յուգոսլաւիայում ընդունւած է սահմանադիր ժողովը: Մեծ հանրապետութիւններից այդ մասին յիշուած է Միացեալ Նահանգների սահմանադրութեան մէջ: Սահմանադիր ժողովն ընդունւած է Հարաւ-Ամերիկեան հանրապետութիւններից մի քանիսում, Ժենևի և Շեյցարական մի քանի ուրիշ կանտոններում և Հիւսիսային Ամերիկայի նահանգներից շատերի մէջ*): Սահմանադիր ժողովը նմանում

*) Շեյցարիան դաշնակցական պետութիւն է բաղկացած 22 կանտոնից, որոնցից իւրաքանչիւրը առանձին հասարակապետութիւն է իր առանձին սահմանադրութեամբ և կառավարութիւնով: Միայն մի քանի ընդհանուր հարցերի համար—արտաքին քաղաքականութիւն, մաքսատու, դրոշմ, երկաթուղիներ, փոստ, հեռագրատու և այլն—22 կանտոնները կազմում են միութիւն, կամ Շեյցարիայի դաշնակցական պետութիւնը. նոյնպէս և Միացեալ-Նահանգները—դաշնակցական հանրապետութիւն է, բաղկացած 48 առանձին հանրապետութիւններից, որոնք կոչւում են նա-

է պարլամենտի այն տեսակէտից, որ ժողովրդական ներկայացուցչութիւն է և կազմւած է ժողովրդից ընտրւած պատգամաւորներից: Տարբերութիւնն այն է, որ նա ունի ոչ թէ օրէնսդիր, այլ սահմանադիր իշխանութիւն, այսինքն մի յատուկ իշխանութիւն, որով կարող է վերաքննել և մասնակի փոփոխութիւնների ենթարկել սահմանադրութիւնը, կամ թէ չէ բոլորովին նոր սահմանադրութիւն մշակել*):

*) Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներում սահմանադրութեան վերաքննութիւնն երկու կերպ է թուաւորւում—կամ պարլամենտի երկու պալատների ձայների $\frac{2}{3}$ -ով, կամ սահմանադիր ժողովով (կոնվենտ): Փաստօրէն սակայն, սկսած 1787 թւից, երբ Ֆիլադելֆիայի սահմանադիր ժողովը (կոնվենտ) մշակեց Միացեալ Նահանգների մինչև այսօր էլ գործող սահմանադրութիւնը, ոչ մի անգամ սահմանադիր ժողով չի հրաւիրւել և սահմանադրութեան ուղղումները, թուով 16, կատարել է պարլամենտը: Դրանց թւում են 1865—1866 թ. ուղղումները, որոնցից առաջինով վերացւում է նեգրերի ստրկութիւնը, իսկ երկրորդով նրանց շնորհւում են բոլոր քաղաքական իրաւունքները: Ընդհակառակն, առանձին նահանգների սահմանադրութիւնները, ամենից յաճախ վերաքննւում են սահմանադիր ժողովների (կոնվենտների կողմից:

հանգներ (շտատներ): Իւրաքանչիւր նահանգ ունի իր սեփական սահմանադրութիւնը անկախ ընդհանուրից—իր պալամենտը և իր կառավարութիւնը: Գերմանական կայսրութիւնն էլ դաշնակցական պետութիւն է՝ բաղկացած 26 պետութիւնից, այն տարբերութեամբ միայն, որ այսօր բոլոր պետութիւնները միապետական են և ինքը Գերմանիան ամբողջովին վերցրած մի միապետական կայսրութիւն է:

VII

Ինչպէս ե ընտրուում սահմանադիր ժողովը:

Առայժմ ես կը խօսեմ այն սահմանադիր ժողովներէ մասին, որոնք յիշատակուում են ներկայումս գործող սահմանադրութիւնների մէջ, ուրիշ խօսքով վաղուց արդէն սահմանադրական պետութիւն դարձած երկրների սահմանադիր ժողովների, որոնց մէջ ինքը սահմանադրութիւնը նախատեսուել է հնարաւորութիւնը և առաջուց նախորոշել միջոցը իր վերաքննութեան: Յեղափոխական սահմանադիր ժողովների մասին, որոնք գործում են այնպիսի երկրներում, ուր առաջ սահմանադիր ժողով ընդունւած չի եղել կը խօսենք յետագային:

Առաջին հարցը, որ մենք պէտք է պարզենք, այն է, թէ ինչպէս են ընտրուում սահմանադիր ժողովները:

Միանգամային պարզ է, որ եթէ սահմանադիր ժողովը հաստատւած է գործող սահմանադրութեամբ, նրա և սովորական պարլամենտի ընտրութիւնների մէջ տարբերութիւն չի կարող լինել: Իսկպէս, եթէ մենք սահմանադրութիւն մշակելով օրէնսդիր իշխանութիւնը յանձնում ենք ամբողջ ժողովրդին, ուրիշ խօսքով, պարլա-

մենտի ընտրութիւնը նշանակում ենք ընդհանուր, հաւասար, ուղղակի և գաղտնի քւէարկութեամբ, տարօրինակ կը լինէր, եթէ ընդունէինք, որ սահմանադիր իշխանութիւնը պատկանում է մի այնպիսի ժողովի, որն ընտրւել է ոչ թէ ամբողջ ժողովրդի, այլ նրա մի մասի կողմից: Եւ ընդհակառակն, եթէ ընդունենք, որ քաղաքական իրաւունքներ պէտք է տալ որոշ կարողութիւն ունեցող մարդկանց, չափազանց զարմանալի կը լինէր, եթէ ապագայ սահմանադիր ժողովների համար ընդհանուր ընտրական սկզբունքն ընդունէինք: Ակնյայտնի բան է, որ ընդհանուր ժողովրդական քւէարկութեամբ ընտրւած հէնց առաջին սահմանադիր ժողովը պիտի վերացնէր պարլամենտի համար ստեղծւած քւէարկութեան սահմանափակումները:

Եթէ, օրինակ, 12 տարի սրանից առաջ, երբ Ռուսաստանում ստեղծւեց Պետական Դումա, թոյլատրւէր սահմանադրութիւնն վերաքննել սահմանադիր ժողով վ, անկասկած այդ ժողովը պիտի ընտրւէր նոյն տեսակ բազմաաստիճան եղանակով, հինգ առանձին կուրիաներ ընտրողների միջոցով, ինչպէս ընտրուում էր Պետական Դուման: Եթէ հիմա մեր սահմանադիր ժողովը վճռի որ ապագայ պետական դումաները պէտք է ընտրւեն ընդհանուր ձայնատուութեամբ, — կասկած չի կարող լինել, որ նա

քաղաքացիական սահմանափակումներ թոյլ չի կարող տալ նաև ապագայ սահմանադիր ժողովներին համար: Սահմանադիր ժողովների և պարլամենտների կազմի մէջ կայ միայն մի էական տարբերութիւն: Պարլամենտներն առհասարակ, (սակայն ոչ միշտ) կազմած են երկու պալատից, այն ինչ սահմանադիր ժողովը կազմւում է պատգամաւորների մի պալատից: Բայց սահմանադիր ժողովի և պարլամենտի մէջ կան երկրորդական տարբերութիւններ: Երեք երկրորդական պետութիւնների մէջ, — Բուլղարիայում, Սերբիայում և Յունաստանում, — որտեղ սահմանադրութիւնը վերաքննելու համար Սահմանադիր ժողով է պահանջւում, սահմանադիր ժողովի պատգամաւորները պարլամենտի համեմատութեամբ պէտք է երկու անգամ աւելի լինեն: Այսպէս օրինակ՝ Բուլղարիայում սովորական պարլամենտի համար ազգայնակութիւնից 20,000 մարդը մի պատգամաւոր է ընտրւում — ընդամենը 212 պատգամաւոր: Այն ինչ Մեծ Ժողովրդական Ժողովի (սահմանադիր ժողով) համար, ամեն 10,000 հոգին ընտրւում է մի պատգամաւոր, — ընդամենը 424 պատգամաւոր:

Բայց այդ երկուսի համար էլ միևնոյն ընտրական եղանակն է գործադրւում: Յունաստանում և Բուլղարիայում ինչպէս պարլամենտի

նոյնպէս և սահմանադիր ժողովների համար ընդունւած է ընդհանուր ձայնաւուծեան սկզբունքը: Սերբիայում թէ ինչպէս սովորական, և թէ արտակարգ սկուպշինայի համար գործադրւում է որոշ սահմանափակում. այն է, ընտրութիւններին մասնակցել կարող են միայն նրանք, որոնք վճարում են 15 Փրանկից ոչ պակաս ուղղակի հաքի: Եւ այնուամենայնիւ այս երկու հիմնարկութիւնների կազմի մէջ կայ որոշ տարբերութիւն և այն էլ ոչ միայն թւական:

Երբ որ պարլամենտի համար որոշ ժամանակամիջոցով պատգամաւոր ենք ընտրւում, մենք զեկաւարւում ենք այն բանով, թէ ինչ քաղաքական կուսակցութեան է պատկանում նա և ինչ կարծիք ունի որոշ հերթական հարցերի մասին: Բայց մենք չենք իմանում, թէ նա ինչպէս կ'վերաբերւի մի հարցի, որը կարող է առաջ դալ տարիների յետոյ: Երբ որ 1912 թ. Պետական Դումայի համար մեր ընտրողները պատգամաւորներ էին ընտրւում, նրանք կարող էին հետաքրքրուել, թէ ընտրելին ինչ բանակի է պատկանում՝ աջակողմեաններին, հակառակեաններին, կադետներին, աշխատավարձեւորներին, թէ սոցիալ-դեմոկրատներին, թէ նա ինչ հայեացք ունի հրէական, հողային, գործարանային օրէնսդրութեան և այլ հարցերի մասին: Բայց 1912 թ. ոչ ոք մտքովը չէր անց-

կացնի հարց տալ ապագայ պատգամաւորներին թէ նրանք մեծ պատերազմի ժամանակ ի՞նչ օրէնքներ պէտք է հրատարակեն, որովհետեւ այն ժամանակ պատերազմի մասին ոչ ոք չէր էլ մտածում: Ճիշտ այսպէս մենք չենք կարող հարցնել պատգամաւորին, թէ նա ի՞նչ վերաբերմունք ցոյց կտայ սահմանադրութիւնը վերաքննելու հարցին, եթէ դա հերթի է զրուելու 3 4 տարի յետոյ:

Ընդհակառակը, եթէ մենք ընտրում ենք սահմանադիր ժողովի պատգամաւոր, որ յատկապէս գումարւում է սահմանադրութիւնը քննելու համար, մենք հարց ենք տալիս մեր քւէները շահելու համար պայքարող մարդկանց, թէ արդեօք նրանք ի՞նչ են պաշտպանելու՝ միապետութիւն թէ՛ հասարակապետութիւն, ըստացւացքային ցենզի վրայ հիմնւած սահմանափակ քւէարկութիւն, թէ ընդհանուր ընտրական իրաւունք, ազատութեան ճնշում, թէ խօսքի, դաւանանքի ազատութիւն, և այլն: Պէտք է ասել, որ այս նոյն նկատողութիւնը վերաբերում է նաեւ այն դէպքերին, երբ, ինչպէս օրինակ Բելգիայում, պարլամենտներն արձակւում են և նորից գումարւում յատկապէս սահմանադրութիւնը վերաքննելու համար:

VIII

Խնչ հարցեր են դրւած սահմանադիր ժողովների առաջ: Սահմանադիր ժողովների իշխանութեան սահմանափակ լինելը:

Բոլգարիայում ժողովրդական մեծ (Սահմանադիր) ժողովը գումարւում է ոչ միայն սահմանադրութիւնը քննելու, այլ և որ թագաւորը ընտրելու համար, եթէ նախարարը մեռել է անժառանգ: Այսպիսի մի դէպք, երբ թագաւորը հրաժարւում է գահից առանց ժառանգ թողնելու, բոլգարական սահմանադրութեան մէջ չի նախատեսուած: Այն ինչ այդ տեղի ունեցաւ 1886 թ.: Այն ժամանակ սահմանադրութեան համապատասխան յօդւածը բացատրւեց աւելի ընդարձակ իմաստով, և թագաւորը ընտրելու համար ժողովրդական մեծ ժողով գումարւեց:

Առանց այդ մեծ ժողովի. ըստ Բոլգարական սահմանադրութեան, ոչ մի հողամաս չի կարող զիջւել ուրիշին, բայց այդ որոշումը միշտ չի իրագործւում: 1903 թ. Սերբիայի, Յունաստանի և Ռումինիայի հետ Բոլգարիայի վարած անյաջող պատերազմից յետոյ՝ Բուխարեստում կռող կողմերի լիազօրները հաշտութիւն կնքեցին, որով Բոլգարիան Ռումինիային

էր զիջում որոշ հողամաս: Այս հաշտութիւնը վաւերացնելու համար անհրաժեշտ էր ժողովրդական մեծ ժողով գումարել, բայց այդ տեղի չունեցաւ. հաշտութեան պայմանները քննութեան նիւթ չդարձան նոյնիսկ սովորական ժողովրդական ժողովում (պարլամենտում) և հաւտասուեցին ֆերդինանդի անձնական իշխանութեամբ: Սա, իհարկէ, սահմանադրութեան ամենակուլիտ խախտումն էր: Սակայն այդ անթիւ ու որ ծագուեւ անգամ չհանեց ոչ միայն թագաւորի կողմնակիցներէ, այլ և նրա հակառակորդներէ, որոնց թիւը, պէտք է ասել, բոլորաբար չաւանդուեալ ըստ է, և նրանք վախկոտ չեն: Բողոքարիան քայքայել և ուժաստատ էր եղել պատերազմից. խաղաղութիւնը միակերպ անհրաժեշտ էր բոլորի համար և բոլորն այդ պահանջը դրում էին: Հաշտութիւն կնքելը յետաձգել մի քանի ամիս, մինչև սահմանադիր ժողովի ընտրութիւններ կայանալը, միանգամայն անհնարին էր. և բոլորը լռելեայն համաձայնեցին սահմանադրութեան խախտմանը: Պարզ է, որ սահմանագիծը փոխելու մասին եղած կէտը սահմանադրութեան մէջ թեթևամտութիւն էր մտցած, և սահմանադրութիւն ստեղծադրածողները չէին նախատեսել, որ նրա խախտումն անհրաժեշտութիւն կարող է դառնալ:

Այն երկրներում, որտեղ սահմանադրու-

թեամբ նախատեսւած է սահմանադիր ժողով, նա միայն մի հարցով կարող է զբաղուել. այն է, սահմանադրութեան լրիւ (նոր սահմանադրութիւն մշակել) կամ մասնակի փոփոխութիւններ (որոշ ուղղումներ սահմանադրութեան մէջ) կարող է անել:

Նոյնիսկ սահմանադրութեան վերափոխելը իր ամբողջ ծաւալով ամեն անգամ չի պատկանում սահմանադիր ժողովին:

Այսպէս, օրինակ, Յունաստանում սահմանադրութիւնը չի կարող ենթարկուել ընդհանուր վերաքննութեան, միայն ժնրա առանձին, այն էլ ընտ. ոչ հիմնական մասերը քննութեան առարկայ կարող են դառնալ սահմանադրութիւնը հրատարակուց 10 տարի յետոյ, եթէ դրա անհրաժեշտութիւնն ապացուցւի հարկ եղած կերպով: ասած է 1864 թ. (նեկ կայումս գործող) յունական սահմանադրութեան 107-րդ յօդւածի մէջ: Այս յօդւածից երևում է, որ.

Առաջին, սահմանադրութիւն կազմողները նրա փոփոխութիւնը 10 տարւայ ընթացքում անթոյլատրելի են համարել:

Երկրորդ, նրանք անթոյլատրելի են համարել սահմանադրութիւնն ամբողջ ծաւալով վերաքննելը:

Միանգամայն նախադիտելի սահմանադրութիւնը նոյնպէս չի թոյլատրում ամբողջական վեր-

րաքննութիւն, այլ խօսում է միայն մասնակի ուղղումների մասին: Այս երկու երկրներում էլ սահմանադրութիւնն իր հիմնական գծերով համարում է յաւերժական և անխախտ: Այսպիսով Միացեալ Նահանգների դաշնակցական (Ֆեդերատիւ) պետութիւնից կենդրոնացած պետութիւն դառնալու կամ հասարակապետութիւնից կայսրութիւն դառնալու համար օրինական ճանապարհ գոյութիւն չունի, ինչպէս և Յունաստանն օրինական ճանապարհով միապետութիւնից չի կարող անցնել հասարակապետութեան *):

Բոլգարիայում և Սերբիայում սահմանադիր ժողովների համար այդպիսի սահմանափակումներ չկան, բայց այնուամենայնիւ սահմանադիր իշխանութիւնն իր ամբողջ ծաւալով նրանց չի պատկանում:

Սահմանադիր, ինչպէս և օրէնսդիր իշխանութեան մէջ պէտք է զանազանել երեք պահ:

1. Նախաձեռնութիւն (ինիցիատիւ) կամ որոշ օրէնքի ներկայ դէպքում սահմանադրութեան իրագործութեան արժարժում:

2. Նոր օրէնքի կամ նոր սահմանադրութեան (կամ նրա առանձին մասերի) վերաքննութիւն և մշակում:

*) Ճիշտ այդպէս Փրանսիական ազգային ժողովն էլ իրաւունք չունի հասարակապետական ձեւ դարձնել միապետական:

3. Օրէնքի կամ սահմանադրութեան վաւերացում (սանկցիա):

Որ սահմանադիր ժողովին սահմանադրութիւնը քննելու նախաձեռնութիւնը չի կարող պատկանել, դա պարզ է հէնց առաջին հայեացքից: Չէ որ նա գումարում է յատկապէս սահմանադրութիւնը վերաքննելու և ոչ այլ ինչի համար (Բոլգարիայում, ինչպէս տեսանք, նա կարող է գումարել և ուրիշ նպատակների համար), ուրեմն նախաձեռնութիւնը կատարւած է որեւէ անհատի կա: հիմնարկութեան կողմից:

Մենք արդէն ցոյց տւինք, որ սահմանադիր ժողով գումարելու, հետեւեալ և սահմանադրութիւնը վերաքննելու նախաձեռնութիւնը մեծ մասամբ պատկանում է պարլամենտին. ընդամին սահմանադիր ժողով գումարելու մասին պարլամենտի արած կարգադրութիւնը միապետական երկրներում պէտք է վաւերացւի թագաւորի կողմից *): Միացեալ Նահանգներում նախաձեռնող կարող էին լինել առանձին նահանգները: Շէյքարիայում թոյլատրւում է ժողովրդական նախաձեռնութիւն: Վերոյեշեալ երկրներում, ինչպէս տեսանք սահմանադրութեան վերաքննութիւնը պատկանում է սահմանադիր

* Նախաձեռնութիւնը կարող է պատկանել թագաւորին, իսկ հասարակապետական երկրներում—հասարակապետութեան նախագահին:

վերաբերեալ համաժողովրդական քւէարկութիւնը նրա հետ բաժանելի, այնուամենայ իւ անկարելի է երևակայել, որ այդ բաժանումն այնքան էլ խորունկ լիւի:

Եւ ընդհակառակը, սահմանադիր ժողովի և թագաւորի մէջ ո՛չ միայն հնարաւոր է, որ բաժանում տեղի ունեւայ, ներհակութիւն առաջ դայ, այլ դա միանգամայն սպասելի է, իսկ որոշ դէպքերում ուղղակի անխուսափելի: Քիչ է պատահում, որ թագաւորները զիջող լինեն, մանաւանդ, երբ հարցը նրանց իշխանութեան է վերաբերում: Թագաւորը հազիւ թէ սահմանադիր ժողով հրաւիրելու համար պարլամենտի կայացրած վճիռը վաւերացնի, եթէ նա այդ ժողովից իր համար անհաճոյ որոշումներ սպասի, իսկ եթէ գումարի էլ, չի՛ համաձայնի հաստատել նրա որոշումները: Դժւար է պատկերացնել, որ թագաւորը համաձայնութիւն տայ միապետութիւնը վերացնելուն կամ նոյն իսկ միապետի իրաւունքների որոշ կրճատումներին, եթէ յ՝ղափոխութեան սպառնալիքը չլինի: Այդ էլ սակաւ է տեղի ունենում. առհասարակ միապետներն այն ձեով են տանում գործը, որ բանը հասնում է յեղափոխութեան բռնկման, որը և տապալում է նրանց: Այնպէս որ կարելի է ասել—ո՛չ միայն Յունաստանում, որտեղ սահմանադրութեան հիմնովին փոփոխելն արգելւած է հէնց սահմանա-

դրութեամբ, այլ և Սերբիայում ու Բուլղարիայում, որտեղ սահմանադրութիւնն այդ տեսակ արգելքներ չի դնում, միապետութիւնը հասարակապետութեան փոխելու համար օրինական ճանապարհ չկայ: Յամենայն դէպս, ինչպէս տեսանք, Ֆրանսիայում և Միացեալ Նահանգներում հենց սահմանադրութեամբ այդ տեսակ ճանապարհը բոլորովին փակւած է:

Սակայն չպէտք է մոռանալ, որ կառավարութեան ձեւի մէջ հիմնական կամ մասնակի փոփոխութիւն անելու համար օրինական միջոցների անհնարաւորութիւնը չի՛ կարող արգելք հանգիստնայ այդ տեսակ փոփոխութիւնների առաջ դաւում:

Ֆրանսիական յեղափոխութեան ժամանակ հաւատում էին, թէ ամեն մի նոր մշակւած սահմանադրութիւն գերազանց է և թեթեւամտութիւն է մօտ ապագայում նրա փոփոխութեան մասին մտածելը. այդ պատճառով 1791 թ. մշակւած առաջին սահմանադրութեան մէջ շեշտւած էր, որ նա 10 տարւայ ընթացքում չի՛ կարող փոփոխութեան ենթարկւել: Այն ինչ, նոյն իսկ մի տարի չանցած յեղափոխական հեղեղը քշեց այդ սահմանադրութիւնը, և 1792 թ. առաջին օրէնսդիր ժողովը կոնւենտ գումարեց (նոր սահմանադիր ժողով), որտեղ հիմնական փոփոխութեան ենթարկւեց այն: Վերջներք մի ուրիշ

պատմական օրինակ: Ինչպէս տեսանք, Միացեալ-Նահանգներում սահմանադրութիւնը կարող է մասնաւոր փոփոխութիւնների ենթարկել և այդ փոփոխութիւնները կապւած են մի շարք դժուար պայմանների հետ: Այնուամենայնիւ, Միացեալ Նահանգների 100 ամեայ պատմութեան մէջ տեղի է ունեցել մի բոլորովին յատուկ փոփոխութիւն, որ սահմանադրութեամբ չի նախատեսուած և նրա ոգուն հակառակ է: Մինչև 1863 թ. Հիւս. Սմ. հարաւային նահանգներում գոյութիւն ունէր նեգրերի ստրկութիւն: Արդիւնաբերութեամբ զբաղւող հիւսիսը թշնամաբար էր վերաբերւում այդ երևոյթին: Ստրկութիւնը համարւում էր ամեն մի նահանգի ներքին գործ, ուստի և կարող էր գոյութիւն ունենալ Դաշնակցութեան մի մասում, առանց տարածւելու միւս մասի վրայ: Սակայն այդ անբնական դրութիւնը միշտ բաղխումներ էր առաջ բերում: Այսպէս, օրինակ, պատահում էր յաճախ, որ ստրկատիրական նահանգներից ստրուկները փախչում էին ազատ նահանգները: Նրանց յետ տալու հարցը դառնում էր վէճի առարկայ, յոգում կրքերը և մշտական ընդհարումների պատճառ դառնում: Սկզբում յաղթում էր ստրկատէր հարաւը: Բայց արդիւնաբեր հիւսիսը զորգտնում և աճում էր աւելի արագ, քան ստրկատէր հարաւը, և վերջապէս, 1860 թ. դաշնակցութեան

նախագահ ընտրելու ժամանակ ստրկութեան հակառակորդ ընտրողները գերակշռեցին, և նախագահ ընտրւեց ստրկութեան թշնամի Աբրահամ Լինկոլնը: Հարաւում վախ առաջացաւ, որ Լինկոլնը կարող է կտրուկ միջոցների դիմել, որոնք ստրկական դրութեան համար վտանգաւոր կլինեն:

Նախագահի ընտրութիւնը կատարւում է նոյեմբերին, իսկ իր պաշտոնը ստանձնում է միայն 4 ամիս անց, մարտի 4-ին:

Հարաւի կողմնակիցները 4 ամսւայ ժամանակամիջոցից օգտւեցին՝ պահելով իշխանութիւնն իրենց ձեռքում և սկսեցին վճռական գործողութիւնների պատրաստութիւններ տեսնել:

Ստրկատէր նահանգներից մէկի, Հարաւային Կարոլինայի պարլամենտը, հենց որ լուր առաւ, որ քէների մեծ մասը տրւած է յօգուտ Աբրահամ Լինկոլնի, իսկոյն որոշեց իր սահմանադրութիւնը հիմնական փոփոխութեան ենթարկել: Մինչև այդ Հարաւային Կարոլինան մտնում էր Հիւսիսային Սմերիկայի Միացեալ Նահանգների դաշնակցութեան մէջ և այսպէս էլ ասած էր նրա սահմանադրութեան մէջ, իսկ հիմայ նա պատրաստւում էր դուրս գալ, կամ կազմել բոլորովին առանձին պետութիւն կամ մտնել որևէ ուրիշ դաշնակցութեան մէջ: Այդ որոշումից յետոյ՝ իսկոյն Հարաւային Կարոլինայի պարլա-

մենտը արձակեց, և նշանակեցին կոնսենտի (սահմանադիր ժողովի) ընտրութիւններ: 1860 թ. գեկտեմբ. 20 Հարաւային Կարոլինայի կոնսենտը գումարեց և փոխեց 1788 թւին իր կայացրած այն որոշումը, որով նա մտնում էր Հիւս. Սմ. Միաց. Նահ. Դաշնակցութեան մէջ:

Այսպիսով նա խզեց Միաց. Նահանգների հետ սկսեցած դաշինքը:

Յետագայ ամիսներում, Հարաւային Կարոլինայի օրինակին հետեւեցին միւս ստրկատէր նահանգները:

1861 թ. անջատւած նահանգների պատգամաւորները գումարեցին Մոնտհոմերիում (Սկաբամա նահանգում), իրենց սահմանադիր ժողով հռչակեցին և կազմեցին, Հիւս. Սմ. Միաց. Նահանգների 11 նահանգների մի նոր դաշնակցութիւն. մշակեցին նաև իրենց սահմանադրութիւնը:

Ներկայ գէպքում հարաւային նահանգների սահմանադիր ժողովի որոշումը հակասահմանադրական և յեղափոխական մի գործողութիւն էր, թակայն յեղափոխական ենք անւանում միայն ըստ ձևի, որովհետև նա խորտակում էր գոյութիւն ունեցող պետական կազմը. ըստ էութեան դա յետադիմական էր, որովհետև գործում էր ոչ թէ յանուն ազատութեան, այլ յանուն ստրկութեան:

Եւ նոյն հարաւային նահանգներն էլ առաջինը սկսեցին պատերազմական գործողութիւնները:

Սկսեց մի յամառ պատերազմ: Սկզբում յաջողութիւնը Հարաւի կողմն էր:

1862 թ. սեպտեմբ. 22. Լինկոլնը մի առանձին յայտարարութեամբ անջատւած նահանգների սահմաններում ապրող բոլոր ստրուկներին ազատ հռչակեց: Այս յայտարարութիւնն էլ իր հերթին մի յեղափոխական գործ էր, թէ ըստ ձևի և թէ ըստ էութեան, ըստ ձևի, որովհետև առանց սահմանադրութիւնը փոխելու Լինկոլն իրաւունք չուներ առանձին շտատների ներքին գործերի մէջ խառնւելու (ստրկաւորութիւնը մինչ այդ համարւում էր ներքին գործ) և ըստ էութեան, որովհետև Լինկոլն իր անձնական իշխանութեամբ տապալում էր մի այնպիսի կարևոր սոցիալական հիմնարկութիւն, ինչպիսին ստրկութիւնն էր, որի վրայ հիմնւած էր Դաշնակցութեան ամբողջ կիսի պետական և հասարակական կեանքը:

Բայց դրա հետ միասին Լինկոլն այնքան զգոյշ էր, որ ազատ չյայտարարեց այն նահանգների ստրուկներին, որ թէև չէին վերացրել ստրկատիրութիւնը, բայց և չէին միացել անջատւած նահանգներին: Այդ նահանգներում նա հարկ համարեց յարգել սահմանադրութիւնը:

Պէտք է նկատել, սակայն, որ ստորակներին ազատ յայտարարելն աւելի շուտ հանդիսաւոր խոստումի արժէք ունէր, քան իրական միջոցի, որովհետեւ այդ խոստումը միանգամայն անհաւանդ էր իրագործել պատերազմող և նոյն իսկ յաղթող նահանգների սահմաններում: Այնուամենայնիւ այս յայտարարութիւնն ահագին նշանակութիւն ունեցաւ. նա կառավարական գործերի շարքն ստւարացրեց բազմաթիւ ապստամբած սփռուկներով, անջատուած նահանգներում լուրջ խառնակութիւններ առաջ բերեց և այդպիսով հեշտացրեց կառավարութեան և ազատութեան գործի յաղթանակը:

Հնգամեայ (1861—1865) յամառ և արիւնահեղ պատերազմից յետոյ Միացեալ Նահանգների կառավարութիւնը յաղթահարեց ստրկատէր նահանգներին, նրանց դաշնակցութիւնը յայտարարեց լուծւած և պարտաւորեցրեց նրանց վերադառնալ Միաց. Նահ. Դաշնակցութեան գիրկը: Միաց. Նահ. սահմանադրութիւնը վերականգնեց, կոնգրեսն ընդունեց ուղղումներ, որոնցով Դաշնակցութեան սահմաններում ստրկատիրութիւնը վերացուած էր ընդամիշտ և ստորակներին տրուած էին բոլոր քաղաքական իրաւունքները:

Այս բանից երևում է, որ սահմանադրութեան միւս լիակատար փոփոխութեան փորձերն

արդեւելք վերջ ի վերջոյ մտած է միանգամայն տեսլաւոր: Եթէ դա կեանքի պահանջ է, անշուշտ տեղի կունենայ, լինի սահմանադրութեան համաձայն, թէ նրան հակառակ:

IX

Յեղափոխական սահմանադիր ժողովներ:

Մինչև հիմա ես խօսում էի այն սահմանադիր ժողովների մասին, որոնք գործում են գոյութիւն ունեցող սահմանադրութեան հիման վրայ, հետեւեալ աշխարհի պետութիւնների մէջ, որոնք ունեն թէ գրեւծ և թէ իրական սահմանադրութիւն, — իշխանութիւնը փոխադարձաբար սահմանափակելու իմաստով: Բայց ներկայ սահմանադրական պետութիւնները մեծ մասամբ մի ժամանակ եղել են անսահմանափակ իշխանութիւններ: Այն ժամանակ նրանք չեն ունեցել ոչ իրական սահմանադրութիւն, որ սահմանափակէր թագաւորի իշխանութիւնը, ոչ էլ գրեւծ սահմանադրութիւն, որ որոշէր այս սահմանափակ բնոյթը:

Ապա մեծ էր պատկանում սահմանադիր իշխանութիւնը, այն ժամանակ, երբ կատարում էր փոխանցում անսահման միապետութիւնից դէպի սահմանադրական կարգեր: Ո՞վ է ստեղծագործել առաջին սահմանադրութիւնը:

Մի քանի պետութիւններում (Պրուսիայում և այլն) առաջին սահմանադրութիւնները շնորհել են միապետները ընդառաջ գնալով ժողովրդի պահանջներին, որպէսզի արդեւին մօտեցող յեղափոխութիւնը կամ դադարեցնեն արդէն սկըսւածը: Այդ տիպին է պատկանում նաև 1905 թ. ռուսական սահմանադրութիւնը, եթէ միայն այն սահմանադրութիւն կարելի է համարել: Այն ժամանակ աչքի առաջ ունենալով սկսւած յեղափոխական շարժումը՝ Նիկոլայ Ա-ը խոստացաւ դուրս մարել Պետական Դուման և ինքն իր միանձնեան իշխանութեամբ հրատարակեց ընտրական և հիմնական օրէնքներ, որպէսզի տեղն ու տեղը ոտնահարէ նրան: Բայց անսահմանից դէպի սահմանադրական կարգն անցնելու համար կայ նաև մի սուրիշ ճանապարհ. դա յեղափոխական փոխանցումն է: Այդ դէպքում նոր սահմանադրութիւնը մշակում է ինքը սահմանադիր ժողովը: Բայց յեղափոխական սահմանադիր ժողովը շատ բանով տարբերւում է սահմանադրութեան հիման վրայ գումարւած սահմանադիր ժողովից:

Մինչև յեղափոխութիւնը, Ֆրանսիան կառավարւում էր ինքնակալ թագաւորով: Լիւդովիկոս XVI որոշեց գումարել «ընդհանուր նահանգներ» կոչւած խորհրդակցութիւնը, որպէսզի միջոցներ գտնեն, թէ ինչպէս երկրին սպառնացող սնանկութեան առաջն առնեն, և առհասարակ

պետութիւնը փրկեն այն նեղ դրութիւնից, որին հաղցրել էր անսահման իշխանութեան անկոնտրոլ գործնէութիւնը: «Ընդհանուր նահանգներ» ժողովը բաղկացած էր երեք դասակարգերի— ազնւականութեան, հոգևորականութեան և այսպէս կոչւած, երրորդ դասակարգի (քաղաքացիներ և գիւղացիներ) պատգամաւորներին: Հին ժամանակ «ընդհանուր նահանգները» բաւական յաճախ էին գումարւում, վերջին անգամ 1614 թ.: Այնուհետև ուժեղացած թագաւորական իշխանութիւնը կարողանում էր գործել մենակ և, իհարկէ, նրանց չէր գումարում: Ստեղծւած ծանր դրութեան պատճառով Լիւդովիկոսը որոշեց կենդանութիւն տալ այս միջնադարեան հիմնարկութեան:

Ենթադրւում էր, որ «ընդհանուր նահանգները», որպէս երկրի ձայն, ցոյց կը տան փրկելու ճանապարհ, պետական հսկայական ծախսերի համար նոր աղբիւրներ կբանան և խաղաղ կերպով կցրւեն: Լիւդովիկոսը չէր էլ մտածում այդ ժողովին օրէնսդիր իշխանութիւն տալ, կամ թոյլատրել, որ նա երկար ժամանակ գոյութիւն ունենայ:

Ժողովը բացւեց 1789 թ. մայիսի 5-ին: Սկզբում երեք դասակարգն էլ առանձին-առանձին էին խորհրդակցում և ամեն մէկն ունէր մի ձայնի իրաւունք: Բայց երրորդ դասակարգն էլ

այնքան ներկայացուցիչ ունէր, որքան առաջին երկուսը միասին վերցրած, ուստի և միասին խորհրդակցելն աւելի ձեռնառու էր երրորդ դասակարգի համար: Յունիսի 17-ին երրորդ դասակարգը ժողովրդական կամքի արտայայտութիւնը համարելով՝ իրեն ազգային ժողով յայտարարեց և միւս երկու դասակարգը հրաւիրեց միասին խորհրդակցութիւն անելու: Յունիսի 23-ին թագաւորը «ընդհանուր նահանգների» ընդհանուր ժողովին մի ճառ ուղղեց, որի մէջ խօսում էր այն բարեքնների մասին, որ ինքն է արել և մտածում է շարունակ ժողովրդի համար, և աղա հրամայեց, որ ցրեն՝ և յաջորդ օրն ամեն մի դասակարգ իր առանձին ժողովն ունենայ: Այս խօսքերից յետոյ նա դուրս եկաւ, նրան հետևեց ազնականութեան և հոգևորականութեան մեծ մասը: Բայց երրորդ դասակարգը և առաջին երկուսի ֆաշած անդամները տեղերից չշարժեցին:

— Պարոններ, ասաց արարողապետը, դուք լսեցի՞ք թագաւորի խօսքերը:

— Այո՛, պատասխանեց Միրաբոն՝ երրորդ դասակարգի ներկայացուցիչներից մէկը, — մենք լսեցինք... Բայց տեղներիցս կշարժւենք միայն աւինների ուժի առաջ:

— Այդ բոլորից «ընդհանուր նահանգների» խորհրդակցութիւնը դարձաւ ազգային ժողով և

այլեւ կասկած չկար, որ յեղափոխութիւնն սկսւել էր: Ազնականութիւնն ու հոգևորականութիւնը, երրորդ դասակարգի մէջ ուժ զգալով՝ հարկադրւած եղաւ նրան միանալ:

Յունիսի 9-ից «ընդհանուր նահանգների» խորհրդակցութիւնն սկսեց Փրանսիայի համար նոր սահմանադրութիւն մշակել: Այդ օրւանից իսկ նա կոչւեց սահմանադիր ժողով: Սահմանադիր ժողովը նիստեր ունեցաւ ամբողջ երկու տարի (1789—1791 թ.): Նա Փրանսիայի համար մշակեց սահմանադրութիւն, որով թագաւորի իշխանութիւնը չափազանց սահմանափակուեց և համարեայ թէ ոչնչի հասնում: Իրանից զատ նա օրէնսդրական հսկայական աշխատանք կատարեց, որով Փրանսիայի ամբողջ կեանքի մէջ լիակատար յեղաշրջում առաջ եկաւ: Նա վերացրեց ազնականութեան և միւս դասակարգերի բոլոր արտօնութիւնները, ճորտական իրաւունքը, որ մինչ այդ գոյութիւն ունէր Փրանսիայում, նա յայտարարեց բոլորի հաւասարութիւնը օրէնքի առաջ և այլն:

Սահմանադիր ժողովի գործնէութիւնն, ի հարկէ, Լիւդովիկոս XVI-ին և նրա կողմակից ազնականութեանը չէր կարող հաճելի լինել, թէև վերջինս մասնակցում էր ժողովին: Բայց թագաւորն անուժ էր: Սահմանադիր ժողովը համակրութիւն էր գտնում ժողովրդական մասսա-

ների մէջ: Դեռ 1789 թ. յունիսի 14-ին Պարիզում ապստամբութիւն տեղի ունեցաւ: Ժողովուրդը յարձակումով գրաւեց Պարիզի ամրոց Բաստիլը, որ քաղաքական յանցաւորներէ համար ծառայում էր իբրեւ բանտ, և ազատեց բոլոր քաղաքական բանտարկեալներին: Ապա տեղի ունեցան մի շարք ուրիշ ապստամբութիւններ: Թագաւորը յեղափոխութեան դէմ զայրացած 1791 թ. յունիսին, իր ընտանիքի հետ գաղտնի փախաւ Պարիզից, բայց արտասահմանի ճանապարհին բռնուեց և բռնի կերպով բերւեց Պարիզ:

Այսպիսով այս սահմանադիր ժողովի բնորոշ գիծն այն է, որ նա գումարւել էր ոչ թէ իբրեւ սահմանադիր կամ նոյն իսկ օրէնսդիր ժողով, այլ որպէս մի խորհրդաժողով: Բայց նա իրեն ազգային յայտարարեց և իր ձեռքն առաւ սահմանադիր իշխանութիւնը: Նա, ըստ իր ձևի, ինքնիշխան չէր: Սահմանադիր ժողովի բոլոր արողումներն ստորագրում էր թագաւորը և տեսականօրէն ենթադրւում էր, որ նա կարող է այդ մերժել: Բայց, փաստօրէն, նա ստիպւած էր տեղի տալ: Այնուամենայնիւ դա մի կատարեալ ինքնիշխան սահմանադիր ժողով չէր: Գումարւած թագաւորի հրաւերով, գործելով նրա կողքին, լինելով թէև յեղափոխական և զգալով իր ոտքի տակ որոշ հող, մանաւանդ Պարիզի յեղափոխա-

կան տրամադրութիւն ունեցող մասսաների մէջ, — այդ սահմանադիր ժողովը միջին տեղն էր բռնում արդէն վերևում յիշւած սահմանադրութեան հիմունքներով հրաւիրւած և յեղափոխական սահմանադիր ժողովների մէջ, որոնց մասին յետոյ ենք խօսելու: Բայց իր կատարած հսկայական բարեփոխիչ աշխատանքով նա բարձր է կանգնած շատ, նոյնիսկ յեղափոխական սահմանադիր ժողովներից: Հին, բռնակալական, ազնական-աւատական և ճորտատէր Ֆրանսիան տապալւեց և իր տեղը զիջեց նոր, ազատ Ֆրանսիային: Այդ երկրի առաջին սահմանադիր ժողովի գործն այդ էր:

1791 թ. սեպտեմբ. 30-ին սահմանադիր ժողովը փակւեց. իրաւաբանօրէն նա փաղուց էր փակւած թագաւորի հրամանով, բայց փաստօրէն փակւեց իր սեփական ցանկութեամբ այդ ժամանակ, որովհետև իր գործը համարեց վերջացրած:

Բայց միւս օրն իսկոյն բացւեց մի նոր ժողով—այս անգամ արդէն օրէնսդիր ընտրութիւնները կատարւած էին դեռ սահմանադիր ժողովի նիստերի ժամանակ: Այս օրէնսդիր ժողովը պէտք է գործէր իբրեւ Ֆրանսիական պարլամենտ—արդէն օրէնսդիր և ոչ թէ սահմանադիր իշխանութեամբ: 1791 թ. սահմանադրութեան

մէջ ապաւծ էր, որ նա վերաքննուել և փոփոխուել կարող է 10 տարուց ոչ շուտ:

Սկզբում թուում էր, թէ Ֆրանսիան իսկապէս մի սահմանադրական երկիր դարձաւ, որ Լիւդովիկոս XVI պէտք է իշխի՝ ունենալով միայն շատ սահմանափակ իշխանութիւն, ինչպէս անգլիական թագաւորը, որ անգլիական պարլամենտի նման օրէնսդիր ժողովն իր ձեռքում պիտի կենտրոնացնի օրէնսդրական իշխանութիւնը:

Բայց Ֆրանսիական թագաւորական իշխանութեան բնոյթն անհնարին էր դարձնում կանոնաւոր սահմանադրական միապետական կենցաղը: Լիւդովիկոս XVI գազանի լուր տւեց օտար միապետներին, որ ինքը կամաւոր կ'ըստով չի՝ տւել սահմանադրութիւնը, որ իրեն հարկադրել են, իսկ յետագայում արդէն Պրուսիայի և Աւստրիայի հետ պատերազմելու ժամանակ նա դաւաճանօրէն շարունակում էր յարաբերութիւն ունենալ թշնամի երկրների հետ: 1792 թ. օգոստ. 10-ին՝ Պարիզում ապստամբութիւն ծագեց, որից ազատուելու համար Լիւդովիկոսն օրէնսդիր ժողովին ապաստանեց: Բայց ժողովը վճռեց զրկել նրան իշխանութիւնից, ձերբակալել, իսկ Ֆրանսիայի ապագայ պետական կազմը որոշելու համար արտակարգ ազգային կոնւենտ գումարել: Ժողովը կոնւենտի համար ընտրական

օրէնք մշակեց: Ընտրական սկզբունքը համարեա թէ ընդհանուր էր՝ (մի քանի սահմանափակումներով) և հաւասար, բայց երկաստիճան: Այսպիսով օրէնսդիր ժողովը մի տարի հազիւ անցած խախտեց 1791 թ. սահմանադրութեան 10-ամեայ ա՛ ձեռնմխելիութիւնը: Այնուհետև օրէնսդիր ժողովն ինքն իրեն ցրւեց:

Կոնւենտը Ֆրանսիայի երկրորդ սահմանադիր ժողովն էր. պատմութեան մէջ նա մնաց սահմանադիր ժողով, իբրև ամենատիպիք յեղափոխական սահմանադիր ժողովը, թէև երբեք այդպիսի անուն չի կրել, այլ միշտ կոնւենտ է կոչւել: Հակառակ առաջին սահմանադիր ժողովի, որ հրաւիրւել էր ոչ միայն իբրև ոչ-սահմանադիր, այլ նոյնիսկ ոչ օրէնսդիր ժողով, կոնւենտը գումարած էր յատկապէս սահմանադրութիւն մշակելու նպատակով և հետեւեալ կատարեալ սահմանադիր իշխանութիւն ունէր:

Բայդ դրանով նա չէր կարող բաւականանալ, դարևոր, հին միապետական շէնքը խորտակւել էր, պէտք էր ստեղծել բոլորովին նորը. ուրիմ կոնւենտը պիտի կազմէր ոչ միայն նոր սահմանադրութիւն, այլ և օրէնքներ հրատարակէր, կառավարէր և նոյնիսկ դատեր վարէր:

Կոնւենտի առաջ գլխաւորապէս դրած էր ոչ թէ սահմանադրութիւն մշակելու հարցն առհանարակ, այլ սահմանադրական խնդիրները ա-

մենակարեւորը լուծելու մտահոգութիւնը. նա պէտք է ուղղէր վերաբերմունքը դէպի արքայական իշխանութիւնը և երկրի կառավարչական ապագայ ձևը:

Թագաւորն արդէն բռնւած էր, որպէս թըշնամի երկրներէ հետ դաւաճանաբար կապ պահպանող. նա նստած էր բանտում, արքայական տան անդամներից շատերը կուռւմ էին թշնամիների բանակում, Ծրանսիայի դէմ: Հեռակաբար, իրերի գրութեամբ, հարցն արդէն նախորդւած էր. և կոնւենտը, 1792 թ. սեպտեմբ. 12-ին հէնց առաջին նիստում, առանց վիճաբանութեան, որոշեց վերացնել թագաւորական իշխանութիւնը և հասարակապետութիւն հրատարակել: Ապա սկսեց նախկին սահմանադիր ժողովի աշխատանքների շարունակութիւնը՝ Ֆրանսիական պետական և սոցիալական նոր շէնքի կառուցման մեծ գործը, որ երեք տարի տևեց: Մշակեց նոր սահմանադրութիւն, որ վերջացաւ 1795 թ. ընդունւեցին Ծրանսիայի պետական և հասարակական կեանքին վերաբերեալ մի շարք շատ կարեւոր օրէնքներ: Կոնւենտը հոգ տարաւ բարեգործութեան և քաղցած երին պարենաւորելու մասին, ընտանիքի, ստացւածքի. և ժառանգութեան վերաբերեալ մի քանի օրէնքներ հրատարակեց, պատրաստեց նոր քաղաքացիական օրէնսդրութիւն նախագիծը. ժողովրդական լուսաւո-

րութեան համար ահադին գործ կատարեց՝ բանալով, կամ բարեփոխելով մի շարք կրթական հիմնարկութիւններ, հիմնելով բազմաթիւ թանգարաններ, զրադարաններ, արխիւներ, ցուցահանդէսներ և այլն. վերջապէս հրատարակեց պարտադիր, ձրի ուսում, որ չիրակոնացաւ: Կոնւենտը բարեփոխեց վարկերի մասին եղած օրէնքները. մտցրեց նոր հասարակապետական օրացոյց՝ սովորական քրիստոնէական օրացոյցի փոխարէն: Այսպիսով թէ սահմանադիր, և թէ օրէնսդիր իշխանութիւնն ամբողջովին կենտրոնացած էր նրա ձեռքում:

Կոնւենտի գումարման ժամանակ, մշտական, օրինական իշխանութիւն գոյութիւն չունէր. թագաւորը ձերբակալւած էր, հասարակապետութեան նախագահ չկար: Օգոստոսի 10-ից յետոյ օրէնսդիր ժողովը նշանակեց մինիստրութիւն, (որի մէջ մտնում էին Ռոլլանը և Դանտոնը), Բայց դա միայն ժամանակաւոր կառավարութիւն էր:

Եւ կոնւենտը նշանակում ու փոխում էր մինիստրներին, հրամանատարներին և, առհասարակ, բարձրաստիճան պաշտօնեաներին: Այսպիսով գործադիր իշխանութիւնը գտնւում էր ամբողջովին նրա ձեռքին:

Աւսպէս թէ այնպէս, պէտք էր թագաւորի բռնաւոր վճռել: Կոնւենտը որոշեց նրան դատի

յանձնել և ինքը դարձաւ բարձրագոյն դատաւ-
րան: Ինքն էր հարցաքննում ձերբակալւած թա-
գաւորին, վկաներին, մեղադրւողներին, թագա-
ւորի ընտրած պաշտպաններին և, վերջ ի վերջոյ,
նրան մահաւան դատապարտեց: Այստեղ տեղը չէ
գնահատել այդ դատավճիռը Ֆրանսիայի և մաս-
նաւորապէս Ֆրանսիական յեղափոխութեան շա-
հերի տեսակէտից: Բայց կարևոր է նկատել, որ
այդ գործողութեամբ Կոնւենտն իւրացրեց նաև
դատական իշխանութիւնը:

Կոնւենտի որոշումները վաւերացնող ոչ մի
իշխանութիւն չկար և չէր էլ կարող լինել: Նրա
ընդունած որոշումներն անմիջապէս ուժ էին
ստանում, դրանց թւում նաև Լիւդովիկոս XV-ի
մասին կայացրած դատավճիռը: Կոնւենտն ինք-
նօրէն իրաւասու և գերիշխան մի ժողով էր: Նա
Ֆրանսիայի համար անսահման ինքնակալ էր,
որ իշխում էր ոչ թէ Աստուծոյ ողորմութեամբ,
այլ ժողովրդի կամքով:

Նրան սահմանափակող միակ իշխանութիւնը
այն ժողովրդի կամքն էր, որից նա ընտրւած էր
և որի անունից խօսում էր: Ժողովրդի և, յատ-
կապէս Պարիզի ազգաբնակչութեան կամքը, որ
շատ անգամ շատ էլ չէր համապատասխանում
գաւառների կամքին, վերահսկում և ղեկավարում
էր նրա գործնէութիւնը, և կոնւենտը յաճախ իր
ցանկութեան հակառակ ստիպւած էր հպատակ-

ւել ու գիշեր և՛ Պարիզի Կոմունային (քաղաքա-
յին ինքնավարութեան), որը յաճախ իրենից ա-
ւելի ուժեղ և ազդեցիկ էր լինում, և՛ քաղաքա-
կան ակումբներին, յաճախ նոյնիսկ անկազմա-
կերպ ամբոխին, որը մի քանի անգամ ապստամ-
բութիւն էր առաջացրել և ստիպել Կոնւենտին
ընթանալ այնպիսի ուղղութեամբ որով նա ին-
քն իր կամքով չէր գնայ:

1795 թ. հոկտեմբերի 26-ին Կոնւենտը դա-
դարեցրեց իր գործնէութիւնը տեղի տալու նոր
կանոնաւոր ընտրած ժողովին, որը պէտք է գոր-
ծէր Կոնւենտի III-րդ թւականին (ըստ հասարա-
կապետական օրացոյցի, իսկ քրիստոնէական օ-
րացոյցով 1795 թ.) մշակած սահմանադրութեան
հիման վրայ: Նոր սահմանադրութիւնն էլ եր-
կարակեաց չեղաւ. Հասարակապետութեան շու-
տով փոխարինեցին՝ Նապոլէոն I կայսրութիւնը,
Բուբրոնների և, վերջապէս, Լիւդովիկոս Ֆիլիպ-
պի միապետութիւնը:

Ֆրանսիայի երրորդ սահմանադիր ժողովը
գումարեց 1848 թ. փետրւորի 24-ի յեղափո-
խութիւնից և Լիւդովիկոս Ֆիլիպպ թագաւորի
տապալումից յետոյ: Նա հրաւիրեց յեղափոխու-
թեան ժամանակ իշխանութիւն ձեռք բերած ժա-
մանակաւոր կառավարութեան կողմից: Ժողովն
ընտրւած էր ընդհանուր ձայնատուութեամբ և
նիստեր ունեցաւ 1848 թ. մայիսից մինչև 1849

թ. մայիսը: Ինչպէս և կոնւենտը, գէթ իր գոյութեան առաջին ամիսներում, նա գործադիր, օրէնսդիր և սահմանադիր իշխանութիւններ իր ձեռքումն էր կենդրոնացրել և միայն, փաստօրէն, դատական իշխանութիւններից չէր օգտուում, որովհետեւ դրա կարիքը չէր զգուս: Նա մշակեց սահմանադրութիւն և կազմակերպեց հասարակապետութեան նախագահի ընտրութիւնը: Նախագահ ընտրեց Լիւդովիկոս Նապոլէոնը, որ վերջում Նապոլէոն III անւան տակ իր ձեռքը քցեց կայսերական իշխանութիւնը: Այնուհետեւ սահմանադիր ժողովն իր գոյութեան վերջին հինգ ամիսներում փաստօրէն սահմանադիր և ինքնօրէն չէր այլևս, որովհետեւ սահմանադրութեամբ չէր զբաղւում, այլ գործում էր իր մշակած սահմանադրութեան շրջանակում:

Ֆրանսիայի վերջին սահմանադիր ժողովն եղաւ, այսպէս կոչւած, ազգային ժողովը՝ ընտրւած 1871 թ.:

1870 թ. սկսեց պատերազմ Գերմանիայի և Ֆրանսիայի միջև: 1870 թ. սեպտեմբերի 2-ին Նապոլէոն III կայսրը 100,000-ից աւելի զօրքով Սեզանի մօտ խայտառակ կերպով գերի ընկաւ գերմանացիների ձեռքը: Երբ այս լուրը Պարիզ հասաւ, գայրոյթի մի ամբողջ փոթորիկ առաջ բերեց: Օրէնսդիր մարմինը սեպտեմբեր 3—4 զիջեւալ նիստում քննութեան առաւ կայսրին

տապալելու և ժամանակաւոր կառավարութիւն ընտրելու հարցը: Լուսաբացին ժողովուրդը ներս խուժեց օրէնսդիր ժողովի դահլիճը, որի ամենահռչակաւոր անդամներից մէկը՝ Գամբետան ժողովրդական ներկայացուցչութեան կողմից յայտարարեց, որ Նապոլէոն Բոնապարտը և նրա տունն այլևս Ֆրանսիայում չեն իշխում: Նոյն օրը քաղաքային ինքնավարութեան մէջ ժողովրդական բազմութիւնը կազմակերպեց «ազգային ինքնապաշտպանութեան կառավարութիւն»: Լիոնում, Մարսելում, Բորդօյում և այլ քաղաքներում հասարակապետութիւն հրատարակեց: Կայսրութիւնը փթած ծառի նման խորտակեց առանց որևէ զիմադրութեան:

Այս բոլորը տեղի ունեցաւ ամենադժուարին պատերազմի եռուզեռի ժամանակ, երբ գերմանական զօրքերը, Սեզանը վերցնելուց յետոյ, արագ ու եռանդուն մօտենում էին Պարիզին: Ժամանակաւոր կառավարութիւնը պէտք է երկիրը կառավարէր և պատերազմը վարէր, այն ինչ կայսերական ղեկերալները դժգոհ հասարակապետութեան յաղթանակից՝ պարզապէս չէին կամենում պատերազմել: 1871 թ. յունւար 28-ին գերմանացիք զբաւեցին Պարիզը, տեղի ունեցաւ զինադադար, և յաղթողների համամաձայնութեամբ փետրւարի 8-ին ընդհանուր

ձայնատուութեամբ կատարւեցին ազգային ժողովի ընտրութիւնները:

Այս ժողովը 1875 թ. մշակեց սահմանադրութիւն, որի հիման վրայ (մի քանի յետագայ ուղղումներով) մինչև այսօր և կառավարւում է Ֆրանսիան:

Բայց այդ բոլորն էլ կարևորագոյն խնդիրը, յամենայն դէպս, սահմանադրութիւն մշակելը չէր, որ հնար եղաւ 4 տարուց աւել յետաձգել: Ամենամեծ հոգսը պատերազմի և խաղաղութեան հարցը վճռելն էր: Եւ հէնց այդ հոգի վրայ էլ տեղի էր ունենում նախընտրական պայքարը: Պայքարը մղւում էր ոչ այնքան կայսրութեան և հասարակապետութեան կողմնակիցների, որքան Գերմանիայի առաջարկած պայմաններով անմիջական խաղաղութիւն կնքել ցանկացողների և պատերազմը շարունակելու կողմնակիցների միջև: Չափաւորականներն ու աջակողմեանները պահանջում էին անմիջական հաշտութիւն: Արմատականները ցանկանում էին պատերազմը շարունակել մինչև վերջին հնարաւորութիւն, որի պատճառով և ընտրութիւնների կշիռը դէպի աջ թեւեց: 1871 թ. մայիս 10-ին Ֆրանկֆուրտում ազգային ժողովի համաձայնութեամբ և վաւերացումով կայացաւ հաշտութիւն, որով Ֆրանսիան կորցրեց Էլզաս-Լոթարինգիան և 5 միլիարդ պատերազմական տուգանք վճարեց:

Նոյն ժողովը ծանրաբեռնւած էր նաև երկիրը կառավարելու հոգսով: Ժամանակաւոր կառավարութեան փոխարէն (1871 թ. փետրւար 17-ին) Տիւրը նշանակւեց «գործադիր իշխանութեան պետ» մի պաշտօն, որի մէջ ամփոփւած էին հասարակապետութեան և միջխտրական խորհրդի նախագահների լիազօրութիւնները: 1871 թ. օգոստոսի 31-ին նա երեք տարով հասարակապետութեան նախագահ ընտրւեց: Բայց ժամանակամիջոցը չլրացած (1873 թ. մայիսի 19-ին) ազգային ժողովի և Տիւրի միջև տեղի ունեցան անհամաձայնութիւններ, որի հետևանքով նա նոյն ժողովին ներկայացրեց հրաժարական, որը քննութեան առարկայ դարձաւ. ժողովում և ընդունւեց ձայների մեծամասնութեամբ: Այնուհետև ազգային ժողովը հասարակապետութեան նախագահ ընտրեց Վենեռալ Մակ-Մանոնին: Այսպիսով ազգային ժողովը՝ ուրիշ սահմանադիր ժողովներին նման նաև գործադիր իշխանութիւն էր: Նա կլինէր նոյնպէս և դատական իշխանութիւն, եթէ դրա կարիքն զգացւէր:

Յեղափոխական սահմանադիր ժողովներ եղել են նաև ուրիշ երկրներում: Այսպէս, 1812 թ. Ֆերդինանդ VI-ին հեռացնելուց յետոյ, Սպանիայում գումարեց յեղափոխական սահմանադիր ժողով: 1814 թ. Դանիայից բաժանւելուց յետոյ, Նորւեգիայում գումարւած սահմա-

նադիր ժողովը յեղափոխական բնոյթ ունէր: Նոյն բանը եղաւ 1822 թ. Յունաստանում Տաճկաստանից բաժանելուց յետոյ, և 1863 թ. յեղափոխութեան ժամանակ, երբ գահակեց եղաւ յունական առաջին թագաւոր Օտտոնը, Բելգիայում 1831 թ.՝ Նիդերլանդիայից բաժանելուց յետոյ և այլն:

X

Սահմանադրական եւ յեղափոխական սահմանադիր ժողովների համեմատութիւնը եւ ընդհանուր բնութեանը:

Այսպէս, ուրեմն, սահմանադիր ժողովները հրաւիրւում են այնպիսի երկրներում, որոնք արդէն սահմանադրութիւն ունեն, սահմանադրութիւնը վերաքննելու համար: Հրաւիրելու նախաձեռնութիւնը պատկանում է պարլամենտին, ժողովրդին (ժողովրդական օրէնսդրական նախաձեռնութիւն) կամ (գաշնակցական պետութիւններում, օր. Միացեալ Նահանգներում) գաշնակցութեան մէջ մտնող առանձին պետութիւններին:

Նրանք առհասարակ գումարւում են նոյն հիմունքներով, ինչ որ պարլամենտները, երբեմն երկրորդական տարբերութիւններով: Բայց միշտ ունեն մի պարատ, նոյնիսկ երկպալատեան պարլամենտ ունեցող երկրներում:

Այդ տեսակ սահմանադիր ժողովին պատկանում է միայն սահմանադիր իշխանութիւն՝ խիստ կերպով բաժանւած օրէնսդիր իշխանութիւնից: Երբեմն նրա իրաւունքին աւելանում են առանձնայատուկ պարտաւորութիւններ. — ազգային սահմաններն ուրիշ պետութեան գիշելը, թափուր գահի համար նոր թագաւոր ընտրելը և այլն: Այդպիսի սահմանադիր ժողովին օրէնսդիր իշխանութիւն չի պատկանում: Նման ժողովներում, յաճախ, սահմանադիր իշխանութիւնը սահմանադրութեան պարզորոշ յօդւածներով խիստ կերպով սահմանափակւած է լինում:

Եւ այսպիսի սահմանափակ շրջաններում սահմանադիր ժողովն ինքնիշխան չէ: Սահմանադիր ժողովի որոշումները պիտի վաւերացեն միապետի, ժողովրդի կամ (Միացեալ-Նահանգներում) առանձին նահանգների կողմից:

Այլ բնոյթ ունեն յեղափոխութեան ժամանակ գումարւած սահմանադիր ժողովները:

Նրանց գումարելու նախաձեռնութիւնը սովորաբար պատկանում է ժամանակաւոր կառավարութեան, որը և հրատարակում է նրանց համար ընտրական օրէնք: Սահմանադիր ժողովները միշտ բաղկացած են լինում մի պալատից և մեծ մասամբ ընտրւում են ընդհանուր ընտրական հիմունքներով:

Նրանց են պատկանում սահմանադիր, օ-

ընդհանուր, գործադիր և դատական իշխանութիւններն իրենց ամբողջ բովանդակութեամբ: Նորագերիշխան են, և ոչ մի այլ իշխանութիւն օրինական ճանապարհով չի սահմանափակում նրանց: Ուստի և նրանց որոշումները ոչ մի իշխանութեան կողմից վաւերացւելու կարիք չունեն, իհարկէ, եթէ ինքը, սահմանադիր ժողովը, չորոշի, որ իր մշակած սահմանադրութիւնը կամ ընդունած որեւէ օրէնքն առաջուց պէտք է համաժողովրդական քւէարկութեան ենթարկւի, ուրիշ խօսքով, եթէ ինքն իր որոշումները կամուրջի վրայ դնելու փոխարէն կարելի է ասել, որ այդպիսի սահմանադիր ժողովները լինելով ժողովրդական կամքի արտայայտութիւն՝ անսահման ինքնակալներ են: Փաստօրէն իւրաքանչիւր ինքնակալ միապետ՝ սահմանափակւած է հպատակներին ենթարկւելու ցանկութեան աւտիճանով, ուրիշ խօսքով՝ յեղափոխութեան վտանգով: Սահմանադիր ժողովներն էլ բացառութիւն չեն կազմում: Նրանք ընտրւած են, որ ժողովրդի կամքն արտայայտեն: Բայց եթէ նրանք այդ բանը վատ են կատարում, իսկ յաճախ այն դէպքում, երբ մայրաքաղաքի ազգաբնակչութեան կամքը տարբերւում է ամբողջ երկրի կամքից, սահմանադիր ժողովն ստիպւած է լինում խառնակութիւնների և ամեն տեսակ յուզումների հետարաւորութիւնը հաշի առնել:

Ինքնըստինքեան հասկանալի է, որ բոլոր իշխանութիւնների միացումը և նրանց անսահմանութիւնը վտանգաւոր է միեւնոյն չափով մի մարդի ինչպէս և մի ժողովրդի ձեռքին, թէկուզ նա և լինի ընտրւած: Առանձին անհատն, ինչպէս և ժողովը, միակերպ հարբում են իշխանութեան գինիով և տրամադիր լինում բռնութեան: Բայց երբ որ հին իշխանութեան ձեռքով ոտնահարւած է օրինականութիւնը և տակնուվրայ է արած իրաւունքի հողը, այլևս յեղափոխութիւնը դառնում է անհրաժեշտութիւն, և կանոնաւոր պետական կազմի համար սահմանադիր ժողովի գումարումը միակ ճանապարհն է, որով չգնալը կլինէր անմատութիւն:

ՀԱՅ ՆՅՂ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ «ՅԱՌԱՋ» ԳՐԱ-
ԴԱՐԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

№ 62. Հ. Յ. Գաշնակցութեան հայերէն ծրագիր	20 կ.
№ 63. Նոյնը ուսուերէն	20 կ.
№ 64. Հ. Յ. Գ. նազադոյն ծրագիր հայերէն	10 կ.
№ 65. Նոյնը ուսուերէն	10 կ.
№ 66. Նոյնը վրացերէն.	
№ 67. 1917 թ. ապրիլի 6 12 Հ. Յ. Գ. Սայո- նական ժողովի որոշումները .	15 կ.
№ 68 Նոյնը ուսուերէն	15 կ.
№ 69 Նովոսոբսկի. Ինչ է իրաւական պետու- թիւն (II հրատ.): Թարգմ. Գ. Խ	1 ս.
№ 70. Ա. Աբելեան. Ժողովրդավար ընտրութիւն- ներ (II հրատարակութիւն) .	70 կ.
№ 71. Նովոսոբսկի Աղգային հարցը, Աւստրոսիա և Ֆեդերացիա: Թարգմ. Գ. Խ.	25 կ.
№ 72 Ֆ. Լասսալ. Սահմանադրութեան էութեան մասին, Թարգ. Լ. Բարայեան (II հրատ.)	50 կ.
№ 73. Վ. Վ. Վալովոզով. Սահմանադիր ժո- ղով: Թարգմ. Գ. Ք.	1 ս.

Պահանար գտնուում է՝ Тифлисъ, Лермонтовская
№ 12 Библиотека «АРАЧЪ»: